

VARIA

– KÖNYVISMERTETÉS –

RECENZÍÓ A SZEMÉLYISÉG VÉDELMEÉRŐL
SZÓLÓ ÍRÁSOK GYŰJTEMÉNYÉRŐL

CSEHI Zoltán – KOLTAY András – NAVRATYIL Zoltán:

A személyiség és a média a polgári és a büntetőjogban.

Az új Polgári Törvénykönyvre és az új Büntető Törvénykönyvre tekintettel.

Budapest, Wolters Kluwer, 2014.

Bevezetés

A kötet¹ már címében is utal arra, hogy szerkesztői, illetve szerzői (köztük a hazai jogi oktatás több nevesebb személyével és személyiségével) nagy fába vágta a fejszéjüket, amikor egy olyan összetett és szövevényes téma feltárába fogtak, mint a személyiségvédelem és a média kapcsolata egy frissen felforgatott majd elboronált jogszabályi háttér adta közeghez való igazodás kényszerében.

A könyv tanulmánykötet, és az egyes tanulmányok három részben, a polgári anyagi jogi (1.), a polgári eljárásjogi (2.) és a büntetőjogi szabályok, rendelkezések (3.) és jelentősebb jogalkalmazói döntések ismertetésével igyekeznek a média és a személyiség viszonyát, a kettőjük közötti „örök harc” jelenlegi állását a mai jogszabályi és gyakorlati közegben feltárni. Az elmúlt évek felfokozott, olykor felforrósodott jogalkotói tevékenysége után, a jogászai szakma minden területének képviselői, az elméleti jogászok, joggyakorlók, jogi oktatók olykor még mindig az újdonság keltette varázs és bizonytalanság füstjében tapogatóznak. Számukra minden olyan munka hatalmas segítséget jelent, amely némi kapcsolattal a múlt jogi rendelkezéseihez utat mutat a jelenben fellelhető megoldások és a jövőben felmerülő kérdésekre adandó válaszok feltáráshoz. Ilyen értelemben hiánypótlónak is tekinthető a kötet, az anyagi jog lelkiismeretes és alapos feldolgozása és a mértékadó eljárásjogi elvek szerepeltetése okán,

¹ Maga a tanulmánykötet a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontjában 2012-ben az NMHH Média tanács Média tudományi Intézetének támogatásával alakult kutatócsoport tevékenységének az eredménye, amely „Az ember a Polgári Törvénykönyvben és a médiajogban – a személyiség és jogi védelme” címet viselő kutatási alprogram részeként öltött végső formát.

és ebben a tekintetben a kötet és annak szerzői érdemei elvitathatatlanok. A személyiségvédelem szempontjából legfontosabb eszközöket áttekintve tulajdonképpen a teljes magyar jogrendszer felvonul a szemünk előtt. A legfontosabb, talán legégetőbb és olykor legvitatottabb kulcskérdések körbejárására született tanulmányok külön érdeme, hogy az egyes résztémák kapcsán kimerítően és alaposan tájékoztatnak a nemzetközi bírói fórumok egyes kérdések kapcsán mértékadónak tekinthető megállapításairól, az adott kérdéshez kapcsolódó legjelentősebb és a hazai joggyakorlat által is hasznosítható döntésekről.

1. „Az egyes személyiségi jogok polgári jogi szabályozása”

Az új Polgári Törvénykönyv (2013. évi V. törvény, a továbbiakban: Ptk.) a személyiségvédelem körében formai szempontból hozta a legnagyobb változásokat az 1959-es Ptk.-hoz (1959. évi IV. törvény) képest. Leginkább szembetűnő változtatása a korábbi szabályozással együtt szemlélve talán az, hogy a személyhez fűződő jogok helyett a – háború előtti magánjogi terminológiával összhangban² – a személyiségi jogok elnevezést használja. A külön is megnevezett személyiségi jogok azok, amelyek keretein belül a jogalkalmazói gyakorlat a jogalkotói és a kodifikátori elképzelések szerint a továbbiakban alakulni fog.³

A tanulmánykötet I. részében a személyiségvédelemben talán legfontosabb szerepet játszó anyagi (magán)jog bemutatásaként olyan személyiségi jogok kaptak helyet (a képmáshoz és a hangfelvételhez fűződő jog (1.1.), a névviseléshez való jog (1.3.), a becsület és a jóhírnév védelme (1.4.), valamint a magánélethez való jog (1.5.), amelyek médiával való kapcsolata, a média által ezen jogok megsértéseként a személyeknek okozható sérelmek elhárítása illetve orvoslása a polgári anyagi jog vonatkozásában a legkönnyebben felismerhetők, mégis sok vitát váltottak ki. Ezen listát egészíti ki Csehi Zoltánnak nagyszerű, nagy ívű és rendkívül nagy pedagógiai értékkel is bíró tanulmánya „A bűnügyi tudósítások kérdései a sajtószabadság és a személyiségi jog védelme között” (1.2.).

1.1. „A képmáshoz és a hangfelvételhez való jog” címet viselő tanulmányában a szerző, Boronkay Miklós rendezetten és nagy alaposággal mutatja be az 1959-es Ptk. hatálya alatt kialakult bírói gyakorlatot. A szerző ezen erőfeszítései rendkívül tiszteletreméltóak és érdemesek is, hiszen éppen a személyiségvédelem volt az egyik szabályozási kör, amelyben a Ptk. kodifikátorai a leginkább építettek az 1959-es Ptk. hatálya alatt kialakított bírói gyakorlatra. A szerző által felvetett egyes kérdések és megoldási javaslatok (például a visszaélésszerűség kritériumának hiánya okán felmerülő bírói joggyakorlatra⁴), illetve a szerző megállapításai (például a (közjogi) adatvédelmi követelmények és a polgári jogi személyiségi jogok összeütközése esetén körvonalazódó végkifejlett

² VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex, 2013. 56.

³ Uo. 56.

⁴ CSEHI-KOLTAY-NAVRATYIL i. m. 45., 27.

kapcsán), az érdeklődő olvasót további megfontolásra készíthetik.⁵ Nemzetközi vonatkozásban a tanulmány kielégítő mértékben foglalkozik az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) gyakorlatával, és kitér azon fő ügyekre (kifejezetten a von Hannover ügyeket kell említeni), amelyekben az EJEB tulajdonképpen lefektette a véleménynyilvánítás szabadsága és a magánélethez való személyiségi jog egymással szembeni mérlegelésének főbb szempontjait.⁶ A tanulmány záró és talán legérdekesebb részéből az olvasó megismerheti az egykori abszolút és relatív közszereplők és az intimszférának, korábban a német bírói gyakorlat által értelmezett fogalmát, a fokozatos védelmi elv tartalmát, valamint a *breach of trust, confidence*, és az ún *coco requirements* történeti és jelenkori, az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 8. és 10. cikkei hatására jelentősen módosult angol jogi megoldásait is.

1.2. Csehi Zoltán tanulmányában a közjogi alapjogvédelem és a polgári jogi személyiségvédelem közötti filozófiai ellentét történeti alapjait lelhettük fel. Tanulmányában a szerző megállapítja:

„Az állam alkotmányos működésének éppen úgy alapvető feladata az emberi méltóság, mint az emberek közti magánjogi viszonyokban is érvényre juttatható jog védelme. A polgári jogi szabályok sajátos módon átértékelődtek, átalakultak alapjogi, alkotmányjogi tételekké, amelyek tartalmát, érvényesülését, korlátait egy-egy alkotmánybírói határozatból lehetett megismerni. Az emberi méltóságnak az AB [Alkotmánybíróság] által, alapvetően a közjogi rend révén kikényszerített alapjogi védelme így viszonylag rövid úton lett a legfőbb alkotmányos vezérlő elvvé – minden más alapjog abszolút határát jelentette, és az alkotmányos gondolat mindenhatóságával együtt mint anyajog erőteljes befolyást gyakorolt a polgári jogi személyiségi jogvédelmére is.”⁷

„[A]z alkotmányos védelem forrása a magánjogi gondolat volt.”⁸

Ezen gondolatmenetből egyértelműen kiviláglik, hogy a polgári jogi személyiségvédelem és az alkotmányos alapjogvédelem egymásból, illetve egymásba átmenő fejlődési utat jártak be.

Külön értéke a tanulmánynak, hogy ismerteti mind az újságírókra vonatkozó alapvető etikai szabályokat, mind az Európa Tanács 1003 (1993) számú határozatának vonatkozó rendelkezéseit, illetve a Magyar Újságírók Szövetségének [MÚOSZ] etikai szabályzatának, valamint a MÚOSZ, a Magyar Újságírók Közössége, a Magyar Katolikus Újságírók Szövetsége, valamint a Sajtószervezet közös etikai alapelveinek vonatkozó pontjait.

⁵ Uo. 31.

⁶ Amely szempontoknak a szerző szerint egyébként a magyar bírói gyakorlat nem mindenben felel meg. CSEHI–KOLTAY–NAVRATYIL i. m. 45.

⁷ Uo. 58.

⁸ Uo. 60.

A hatályos szabályok ismertetésének keretében ad hangot a szerző azon véleményének, hogy a médiaszabályozás két új törvénye (az Smtv.⁹ – „amelynek szabályai kellő erővel védik a személyiséget” és amely „a korábbiakhoz képest pontosabb megfogalmazásokat és tényállásokat” tartalmaz – és az Mttv.,¹⁰ amelyek közös szankciórendszerral és jogérvényesítési mechanizmussal rendelkeznek) által előírt jogvédelmi mechanizmus, a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) Médiatanácsa eljárása az egyéni jogérvényesítés helyett a közérdeket szolgálja, az emberi méltóság médián keresztüli megsértésének szankcionálását. Ezen eljárásban a hatóság nem egyéni jog sérelmekről dönt, hanem, hogy az egyes műsorszámok tartalma, üzenete nem sérti-e az alapvető jogokat.¹¹

„Összefoglalva, a megújult sajtójog egy újabb védelmi pajzsot emelt a személyiségi jogvédelem elé, amely a széles nyilvánosság működését befolyásoló jogalanyokkal szemben képes az emberi méltóság, a becsület és a jóhírnév a köz érdekében történő védelmére. Ez a védelem a hatósági jellegéből kifolyólag talán kellő súlyú ellenpontot képez és hatékonyabb, mint a kiszolgáltatott egyén előtt álló keserű, költséges és hosszadalmas magánjog-érvényesítési út.”¹²

A tanulmány a gondolatébresztő bevezetés után részletesen ismerteti a hatályos magyar joganyagot – kiemelt figyelmet fordítva a becsület és a jóhírnév védelmére –, valamint az ezen témához kapcsolódó német, illetve emberi jogi gyakorlatot. A német bírósági gyakorlatból részletes ismertetésre kerül az a tényálláscsoport, amely a névnek a sajtóban egy bűncselekménnyel, illetve a megindult büntetőeljárással kapcsolatban történő közzétételéről szól, a foglalkozás körében elkövetett bűncselekmények kapcsán pedig megjegyzi a szerző, hogy „a két alapjog összeütközésében a személyiség védelme sok esetben alul maradt már a múltban is.”¹³ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) gyakorlatából szerepeltetett döntéseket nemcsak bemutatja, de alapos bírálatban is részesíti a szerző. „[A]z EJEB nem a nemzeti szabályozás kereteit kívánja megszabni, hanem sokkal inkább a nemzeti esetjog irányát próbálja meg befolyásolni olyan módon, hogy az megfeleljen az EJEB értékítéletének, értékelésének is.”¹⁴

Az Európa Tanács ajánlásainak ismertetése és a korábbi elmarasztaló kritikák után a szerző azért még mintegy vigasztalóan hozzáteszi, hogy van még fény az alagút végén: az ajánlások, amelyekben a személy védelme az EJEB döntéseihez képest erősebben jelenik meg, *soft law* jellegük okán akár Magyarországon is alkalmazásra kerülhetnek, így a magyar jogi gyakorlat is igazolást lelhet bennük egy erősebb személyiségvédelemre irányuló megközelítés kialakításakor.

⁹ 2010. évi CIV. törvény a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól.

¹⁰ 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról.

¹¹ CSEHI-KOLTAY-NAVRATYIL i. m. 72–73.

¹² Uo. 74.

¹³ Uo. 82–90.

¹⁴

1.3. A harmadik tanulmányban („Az ember névjogának kiterjesztő értelmezése mint a szólásszabadság lehetséges korlátja”) Navratyil Zoltán a névjog kiterjesztő értelmezéséről mint a szólásszabadság lehetséges korlátjáról ad átfogó, mégis pontos és precíz áttekintést. A szerző már tanulmánya elején leszögezi, hogy a

„névjog – mint magánjogunkban nevesített személyiségi jog – az emberi méltóságból ered, s ennek egyes részjogosítványai – például önazonosság, identitás, önrendelkezés, információs önrendelkezés, önmegvalósítás, személyiség szabad kibontakoztatása, adatvédelem – tükrében vizsgálható, s kifejezetten szoros kapcsolatot mutat a magánszférához való joggal.”

A névjog sérelme, az azzal természeténél fogva elválaszthatatlan összefüggésben lévő más személyiségi jogok, a jóhírnév és a becsület sérelméből adódik. „Ennek megfelelően mondhatjuk, hogy a névjog sérelme mögöttes sérelem.”¹⁵

A Ptk. értelmében a névjog mint „nevesített személyiségi jog leszűkül a névbitorlás tilalmára, a felvett név használatának védelmére, valamint az ugyanazon területen tevékenykedő személyek megkülönböztető toldással vagy elhagyással történő névhasználatára.”¹⁶ A saját névhez való jog, emberi jog a nemzetközi egyezmények alapján és „alkotmányjogi értelemben elvonhatatlan és lényeges tartalmát tekintve korlátozhatatlan”, ugyanakkor „a névviselés ezen alapvető értelmében kötelezettség is”.¹⁷

A szerző csokorba fogja azokat a legjellemzőbb eseteket, esetköröket, amelyekben a névjog sérelme a leghangsúlyosabban merülhet fel (pl. balesetek és bűncselekmények áldozatai, téves azonosítás, a név kereskedelmi jellegű jogosulatlan felhasználása, életkép oltalma, életút védelme, a személy múltbéli bűncselekményei stb.), kiemelve, hogy ezen esetscsoportok leginkább az Egyesült Államokban merülhetnek fel ilyen formában, a kontinentális jogrendszerekben nevesített névjogra aligha bukkanhatunk. A szerző tanulmánya további részében több érdekes esetet is felemlít, illetve feldolgoz a magyar, a német és az egyesült államokbeli joggyakorlatból. Az egyes amerikai és a magyar esetek összehasonlítása jelentős jogismereti hiányosságok pótlására is kitűnően alkalmas. A névjog kapcsán megismerkedhetünk a legjelentősebb, az amerikai Legfelső Bírósághoz kötődő döntésekkel, többek között a „nyomós érdek” kifejezéssel, valamint a közszereplők sajátos amerikai fogalmával is.¹⁸

A magyar gyakorlat ellentmondásainak bemutatása kifejezetten érdekes, elgondolkodtató és tanulságos, és következtései között a szerző külön is kitér a korábbi gyakorlatnak a jelenleg hatályos Ptk. rendelkezéseire való erőteljes hatására, valamint a közszereplők személyiségvédelmének eredeti hármas, ma már, az Alkotmánybíróság tevékenysége nyomán, kettes konjunktív mércéjének egyes szerzők szerint elismert, mások szerint viszont értelmezhetetlen hibáira.¹⁹ A német esetjog kapcsán a szerző felhívja a figyelmet a magyar és a német gyakorlat hasonlóságára és azoknak az ame-

¹⁵ Uo. 129.

¹⁶ Uo. 141.

¹⁷ Uo. 105–106.

¹⁸ Uo. 119.

¹⁹ Uo. 121–122.

rikaitól való együttes eltérésére. Németországban a szólásszabadság és a személyiségi jogok ütközése esetére a szövetségi alkotmánybíróság nem teszketet, hanem alkalmi mérlegelési technikákat alakított ki – tudatja velünk a szerző –, és mindig a konkrét ügyben vizsgálja, hogy melyik alkotmányos érdeknek milyen súlya van;²⁰ a sajtó nem biankó csekket²¹ kap a kezébe, amivel tulajdonképpen azt tesz, amit akar.

A szerző az életkép védelmének sajátosságairól is megemlékezik, amikor többek között olyan művek kapcsán vetődnek fel vitás kérdések, amelyekben keverednek egymással a valós személyre jellemző, a közönség számára nehezen megkülönböztethető, kitalált és igaz jellemvonások (a szerző Zolának a Tisztes úriház című regénye kapcsán kirobbant, az író megghátrálásra kényszerítő esetet említi).

A tanulmány záró, de rendkívül értékes részében a név kereskedelmi célú jogosulatlan felhasználásáról értekezik a szerző részletesen. A jogszerű felhasználás, a *merchandising* feltételeit kijátszó esetek ismertetésében a legnagyobb teret az amerikai döntések kapják.²² A *right of publicity* ismertetése, történeti előzményének bemutatása, a *goodwill* mint tulajdonszerű, (el)dologiasult elem megszületése és jelenlegi érvénye a jelesebb döntések ismertetése nyomán egyértelműen és világosan kiderül. A beazonosíthatóság és a felismerhetőség (utalás) kapcsán a szerző szerint napjainkban rendkívül kiterjesztően értelmezik az Egyesült Államokban a személyiség, identitás fogalmát. Viszont a szerző az amerikai gyakorlat tanulságaiból arra is kitér, hogy amennyiben a személy neve (képmása, vagy egyéb személyiségjegye) bármilyen híradással kerül felhasználásra, vagy a felhasználás közérdeklődéssel összefüggésben történik, valamilyen paródia, kommentár vagy kritika része, az sosem jelenthet jogsértést.²³

A német joggyakorlat annyiban eltér az angolszásztól, hogy egyfelől a személyiségi jogra, konkrétan a névjogra, s nem a személyiségben rejlő lehetséges vagyoni-gazdasági tényezőkre hivatkozik, másfelől a szólásszabadság oldaláról közelíti meg a kérdést.²⁴ A Knézy eset kapcsán („Jó estét, jó szurkolást!”) ezzel szemben a szerző azon véleményének ad hangot, miszerint:

„[A] magyar bírói gyakorlat ezen ügyet szemlélve rendkívül közel került az Egyesült Államokban vagy Angliában már régóta létező, s a magánszféra körébe tartozó *right of publicity* és *passing off* jogához, amely konkrétan nevesíti a személy nevével és képmásával, vagy egyéb személyiségjeggyével történő kereskedelmi jellegű visszaélés tilalmát, s amely kifejezetten ilyen esetekben hívható fel.”

A magyar bíróság viszont a jóhírnévre alapozta ezen döntését, de a szerző szerint itt:

„[A] jóhírnév a *goodwill* értelmében is megállná a helyét, amely vagyoni értékkel bír, a tulajdonjoghoz áll közel, hasznosítása gazdasági előnyökkel jár, a

²⁰ Uo. 123.

²¹ Uo. 125.

²² Uo. 132.

²³ Uo. 135–137.

²⁴ Uo. 139.

szlogen felhasználása pedig olyan személyiségjegy, amelyről az érintett egyértelműen felismerhető, így pedig a névjog sérelme is megállapítható lenne.”²⁵

1.4. A negyedik tanulmányban („A személyiség védelme a becsület és a jóhírnév vonatkozásában”) a szerző (Görög Márta) rendkívül aprólékosan és pontosan, a legfontosabb és legjelentősebb személyiségi joggal foglalkozó hazai és külföldi szerzők munkáinak és több európai állam joggyakorlatának bemutatásával elemzi a személyiségvédelem, azon belül a becsület és a jóhírnév védelmével kapcsolatosan felmerülő legfontosabb jogtudományi, jogelméleti kérdéseket és azok gyakorlati kibontását, kidolgozását (az olvasó találkozhat a személyiség teljes védelme érdekében a generálklauzulákat, illetve a jogalkotói gyakorlatot előnyben részesítő osztrák, illetve német modellekkel, a német visszavágáshoz való joggal, valamint a széles körben talán kevésbé ismert Goldberger Józsefnek, a múlt század első feléből származó örökbecsű megállapításával is: „Aki egyszer a közszereplés messze világító tógáját magára öltötte, nem panaszkodhat, hogy tógája messze világít. Bemocskolni azonban nem kell tőrnie.”²⁶) A tanulmányból megtudhatjuk azt is, hogy a német bírói gyakorlat az objektív személyiségvédelmi eszközöket ért azon kihívásra, amit az interneten elhelyezett anyagok támasztanak ezen eszközökkel szemben, azzal válaszolt, hogy az internetes közzétételt az immateriális elégtételt megalapozó körülményként, illetve a jogkövetkezmény összecszerűségét emelő tényezőként értékeli.²⁷ Foglalkozik emellett a szerző a magánélet, a magánszféra védelmének kérdésével, a közszereplők, közéleti szereplőkre vonatkozó jogvédelemmel. Az utóbbi kapcsán kitér az egyes eltérő „közszereplő” fogalmak okozta zavarra, illetve a közszereplőkre vonatkozó védelmi szint eltérő megítélésére és azt is leszögezi, hogy maga a közszereplői minőség önnön magában még nem járhat a sérelemdíj/nem vagyoni kártérítés összegének automatikus növekedésével, a sérelemdíj bevezetése nem az angolszász büntető kártérítés irányába kívánta formálni a jogalkalmazási gyakorlatot. Annak ellenére sem, hogy a szerző meglátása szerint „[a]z immateriális elégtétel klasszikus funkció-felfogásában egyre erőteljesebb szerepet kap a sokáig elsődlegesnek tekintett kompenzációs funkció mellett az elégtételi funkció megjelenése.”²⁸

A szerző pontosan felvázolja a személyiségvédelem körében felmerülő jogkövetkezmények kapcsán bekövetkezett, a Ptk.-hoz is köthető paradigmaváltás fő lépéseit és eszközeit (a sérelemdíj, a szerzői jog területén már korábban is ismert jogsértéssel elért vagyoni előny átengedése, az internetes hírportálok kapcsán értelmezhető objektív jogkövetkezmények fel-, illetve átértékelése a Delfi AS. v. Estonia ítélet ismertetésével²⁹). A szerző nagyszerű érzékkel jegyzi meg:

„[H]abár a média és a személyiségi jog kapcsolatáról döntően személyiségvédelmi szempontokat megjelenítve tárgyal a jogirodalom, látni kell azonban azt

²⁵ Uo. 140.

²⁶ GOLDBERGER József: Közszereplés és személyiségi jog. *Polgári Jog*, 1931/3. 134.; GÖRÖG Márta: A személyiség védelme a becsület és a jóhírnév vonatkozásában. In: CSEHI–KOLTAY–NAVRATYIL i. m. 161.

²⁷ CSEHI–KOLTAY–NAVRATYIL i. m. 166.

²⁸ Uo. 168.

²⁹ Uo. 168–169.

is, hogy a média sok esetben [...] a személyiség nagyobb nyilvánosság előtti megmutatkozásához nyújt segítő kezet, ezáltal is megjelenítve a médiában a személyiség vagyoni értékét.”³⁰

1.5. Menyhárd Attila tanulmányában („A magánélethez való jog a szólás- és média-szabadság tükrében”) a magánélethez való jog kapcsán konkrétan megfogalmazza azt a két fő problémát, amely ezen jog megítélésében minden jogterületen felmerült. Egyrészt meg kell határozni a magánélethez fűződő jog önálló, a többi – a magánélethez való joggal tartalmilag átfedésben lévő – nevesített személyiségi jogtól elhatárolt tartalmát, másrészt fel kell oldani a magánélethez való jog más, azonos szinten védett jogokkal, elsősorban a szólásszabadsággal és a véleménynyilvánítás szabadságával, való konfliktusát.

A két fő jogterület, a kontinentális és az angolszász jogterület megoldásainak összevetése kapcsán a szerző kijelenti:

„[A] magánélet védelmének címszava alá vont jogokat összekötő kapocs az emberi méltóság védelmében és az egyéni szabadság védelmében is meghatározható. A magánélet védelmét az emberi méltóság védelméhez kötő megközelítés elsősorban a kontinentális európai jogrendszerekre, míg a személyes (döntési) szabadság védelméhez kapcsolódó megközelítés az amerikai jogra jellemző, ami egyébként nem vezet szükségképpen egyes tényállások megítélésében gyakorlati különbségekre.”³¹

A tanulmány két nagyobb egységben tárgyalja egyrészt a magánélet polgári jogi védelmét, másrészt a magánélet emberi jogi védelmét és végül részletes elemzésben tér ki a magánélethez való jog megsértése magánjogi szankcionálásának egyes megoldásaira (többek között foglalkozik a kártérítési felelősség preventív hatásának erősítését szolgáló, a kártérítési felelősség egyébként paradigmaticus tételének felülírására vezető káron felüli marasztalást eredményező lehetséges eszközökkel, a magánjog dogmatikájába nehezen beilleszthető büntető kártérítéssel, a gazdagodási alapú kárszámítással és a jogalap nélküli gazdagodással).³²

A szerző érdekes gondolatokat vet fel ezen kívül például a licencia-analógia, szerződési analógia, az az ellen felhozott érvek (a személyiségi jogok veszélyes kommercializálódása), a jogsértő által visszatérítendő, valamint a jogsértéssel elért vagyoni előny, illetve a gazdagodás mértékének megállapítása során a versenyjogi tapasztalatok felhasználhatósága kapcsán is.

A magánélet polgári jogi védelmén belül a szerző több, a kérdés velejébe vágó kérdést is feltesz. Többek között azon kérdésekre keresi a választ, hogy tulajdonképpen mi is a tartalma, a jelentése a magánéletnek és miért kell ahhoz védelemnek fűződnie. Kifejezetten az amerikai jogrendszerre támaszkodik ebben a körben, így ismereti a legfontosabb elméleti mérföldköveket (pl. a Warren–Brandeis cikket, amelynek

³⁰ Uo. 170.

³¹ Uo. 176–177.

³² Uo. 210–218.

1890-es megjelenése tulajdonképpen a magánélethez való jog születési dátumának is tekinthető). A másik kérdése a szerzőnek az, hogy vajon szükség van-e egyáltalán a magánélet polgári jogi védelmére, az utóbbi kérdésre adott válaszokat olyan jelentős példákkal megvilágítva, mint a híres *Campbell v. MGN Ltd.* és a *Douglas v. Hello! Ltd.* angol ügyek. A szerző tanulmányában ezen kívül röviden összehasonlítja a három nagy európai (angol, francia, német) felelősségi rendszer hagyományait, így keresve választ arra a végső kérdésre, hogy hogyan lehetséges az, hogy míg a *right to privacy* régi és széles körű amerikai és angol jogirodalomra támaszkodhat, addig a kontinentális jogrendszerekben a kérdés ilyen formában sokáig még csak fel sem merült.

„Az angol kártérítési jog sajátossága azonban a tortokra épülő rendszer, amely egyúttal a kártérítési jogi gondolkodás dogmatikai alapja is.” [...] „Az amerikai jogi gondolkodást érzékelhetően kevésbé teszi merevvé ez a rendszer, ezért nem akadt fenn azon, hogy a magánélethez való jog, mint *sui generis* alanyi jog mentén tematizálja a magánélet védelmével kapcsolatos jogi problémákat.” [...] „Míg a francia modellt követő, generálklauzulára épülő kártérítési jogi gondolkodás – amilyen a magyar is – abból indul ki, hogy minden károkozó magatartás jogellenes, ha azt a jog jól meghatározott indokokból jogszerűnek nem minősíti. A német jog pedig a jogilag védett érdekeket nevesíti [...]”

„A kontinentális jogrendszerekben az általános személyiségi jog elismerése és védelme lehetővé teszi a magánszféra védelmét úgy is, hogy azt a gyakorlat és az elmélet nem nevesíti, és a kártérítési felelősség generálklauzulán alapuló rendszere miatt nem okoz problémát a jogsértő magatartások nem vagyoni kártérítéssel való szankcionálása sem.”³³

A sajtó, a szólásszabadság és a magánélet kapcsolatát a szerző azon pontosan meghatározható tényálláscsoportok segítségével mutatja be, amelyekben a magánjog sérelmével kapcsolatban elismert igények megjelennek. Ezek a szerző felsorolása szerint az egyénnel kapcsolatos tényeknek elsősorban a sajtó útján való nyilvánosságra hozatala, az egyén egyes attribútumainak kereskedelmi célból való felhasználása, valamint a személyes adatok megszerzése és felhasználása. Ezen tényálláscsoportok felhasználásával a szerző világosan és érdekesen ábrázolja mind a sajtó szerepét a magánélet sérelme vonatkozásában, mind a szólásszabadság és a magánélethez való jog közötti bonyolult, de nem feltétlenül egymás kizárását célzó, viszonyrendszert, kapcsolatot is. („Így például a két ember közötti vagy kis csoporton belüli személyes kommunikáció védelme a magánélethez való jog biztosításával éppen a szólásszabadság érvényesülését tudja biztosítani.”)³⁴

A szerző legérdekesebb és leginkább előremutató megjegyzései talán az alábbiak:

„[A] szólásszabadság és a magánélet védelme közötti kapcsolat nem két, ellentétes irányú jogosultság viszonyaként írható le, amelyek között bármely módon prioritás lenne megállapítható. Nem értelmes azt a kérdést feltenni, hogy a szólásszabadság vagy a magánélet védelme kell-e, hogy elsőbbséget kapjon

³³ Uo. 186.

³⁴ Uo. 11., 190., 191–192.

a másikkal szemben, mert abban az esetben, ha a magánélethez való jogot az egyén autonóm döntési szférájaként határozzuk meg, a szólásszabadság leírható a magánélethez való jog egyik tartalmi elemeként is. Ezért a szólásszabadság és a magánélethez való jog kollíziója esetén általában két azonos tartalmú és azonos szinten védett jog gyakorlását kell a bíróságnak összemérnie. A szólásszabadságot többnyire a sajtóhoz kötik, és háttérbe szorul az a szemlélet, hogy a szólásszabadság valójában egyéni szabadságot jelent. A szólásszabadság és a magánélethez való jog viszonyának mélyebb vizsgálata egyúttal azt is világossá teszi, hogy a szólásszabadság nem a sajtó szabadsága, hanem egyéni jogosultságként a személyiségi jog része.”³⁵

Tanulmánya zárásaképpen a szerző a magyar jog számára levonható tanulságok felsorolása során kitér többek között arra, hogy továbbra is választ várnak a személyiség egyes megjelenési formáinak kereskedelmi célú felhasználásával kapcsolatban felmerülő egyes kérdések, és kijelenti, hogy a név, képmás, aláírás, hang stb. felhasználására adott kizárólagos jogosultságok *in rem* védelmét és forgalomképességét a magyar jognak is el kell fogadnia, hasonlóan a *know-how* átengedése és védelme kapcsán kialakult gyakorlathoz. A magánélethez való joggal kapcsolatban pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy mind más jogrendszerek, mind az EJEB gyakorlata is azt mutatja, hogy a magánélethez való jog a magánjogi viszonyokban ritkán kaphat a magánlakás, a képmás, a hang, a hangfelvétel, a személyes adatok és a magánkommunikáció védelmét meghaladó értelmezést, amennyiben azonban mégis, úgy a magánélethez való jognak ezekhez a nevesített személyiségi jogokhoz képest hézagkitöltő szerepe lehet.

„Így a helyes megközelítésnek a magyar polgári jogi személyiségvédelmi rendszerben az tűnik, ha a magánélethez való jog ezen a hézagkitöltő szerepen túlmenően nem kap önálló, sui generis tartalmat és értelmezést. A magánélethez való jog nevesítése a Ptk.-ban ugyanakkor valószínűleg még jobban össze fogja mosni az alkotmányos és a magánjogi védelmi szintet és tartalmat. A Ptk. 1:2. § (1) bekezdésében foglalt értelmezési szabállyal megnyílik az Alaptörvény VI. cikkelyének kapcsán, az Alkotmánybíróság jogértelmezésének közvetlen érvényesülése azokban a magánjogi jogviszonyokban, amelyekben a magánélethez való jog tartalmi meghatározásának és a védelem korlátainak a meghatározása merül fel.”³⁶

2. „Polgári eljárásjog és jogkövetkezmények”

2.1. A tanulmánykötet II. részében található három tanulmány közül az első („Kártérítés és sérelemdíj a szólás- és a médiaszabadság tükrében”) tanulmány szerzője (Landi Balázs) jogtörténeti és jogelméleti fejezetekben mutatja be a személyiségvédelem eszközeinek a magyar polgári jogban való megjelenését és történetét Werbőczynek az

³⁵ Uo. 193–194.

³⁶ Uo. 224–225.

emberi magatartás normatív mércéjéül szabott generálklauzulájától egészen a 2013-as Ptk.-ban szabályozott sérelemdíj intézményéig.

Az alapvető jogok és értékek bemutatása során ismerteti nemcsak, az egyébként ritkán bemutatásra kerülő, vonatkozó kánonjogi elemeket, de kitér a jog és az erkölcs, illetve a két szabályrendszerben alkalmazott szankciórendszer kapcsolatára, különbségére és hasonlóságára is. A személyiségvédelem szankció- és fogalomrendszere körében rámutat arra a rendkívül jelentős hatásra, amelyet még a múlt század első felében tevékenykedő Grosschmid Béni fejtett ki az új Ptk. kodifikálása során. („Grosschmid Béni száz évvel ezelőtt megfogalmazott formulája, hogy ti.: »A kártérítési jog alapvetően ma is a bíraskodás problémája«, napjainkban fokozott mértékben igaz. Legalábbis ez a probléma az eltelt száz évben nem kisebbedett, sőt, a probléma a törvényhozó problémájává vált.”)³⁷

A tanulmány érdeme, hogy érdekes és alapos áttekintést nyújt nemcsak a jogellenesség fogalmának történeti változásáról, gyökereiről, de a nem vagyoni kár megítélésében az elmúlt század fordulóján bekövetkező szinte forradalmi változásra is részletesen kitér, összegyűjtve mindazon törvényi rendelkezéseket, amelyek a személyiségi jogi jogsértések esetén is lehetővé tették a pénzbeli elégtétel megítélésének lehetőségét. Emellett az egyes jellemző jogesetek összegyűjtése rendkívül értékes pontja a tanulmánynak (többek között a női becsület sérthetlenségéhez fűződő jogi érdek megsértésének esetsorozatja, illetve az elszenvedett erkölcsi sérelem jóvátételére irányuló elégtétel megítélésének esetei és főbb tényezői),³⁸ akárcsak a nem vagyoni kártérítés 1953 előtti és 1977 utáni jogtudományi megítélése főbb pontjainak ismertetése.

Kiemelést érdemel, hogy a sérelemdíjnak és a nem vagyoni kártérítésnek a német jogtudomány alapján meghonosított funkciói közül a szerző ismerteti a kiegyenlítési és a jóvátételi elméletet, de összefoglalásképpen azt is kijelenti, „hogy a személyiségvédelem tárgyyszerű szabályozásához” ezeken felül még egy harmadik alapelvnek is érvényesülnie kell ahhoz, „hogy az eszmei veszteséget jóvátevő pénzbeli kártérítési összeg meghatározható legyen”. Ez a magyarra nehezen fordítható Üderwindungsgedanke-elmélet, amely szerint „a kártérítésnek a károsultat olyan helyzetbe kell hoznia, hogy a károsult saját cselekedeteivel képes legyen magát túltenni az elszenvedett sérelemben, és itt a hangsúly azon van, hogy a kártérítés csak erre képes és nem többre.”³⁹

A sérelemdíj és a nem vagyoni sérelem megtérítésének jogtörténeti, illetve hatályos jogi megoldásainak bemutatása, jelentős hangsúlyt fektetve az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat (Mtj.) vonatkozó rendelkezéseire, kifejezetten értékes részei a tanulmánynak. Az 1959-es Ptk.-ban eredetileg nem szabályozott (a Legfelsőbb Bíróság 1953. évi III. számú Elvi Döntéséből kiindulva, miszerint „a szocialista viszonyok között erkölcsi értékek pénzre nem válthatóak”), majd ismét szabályozott nem vagyoni kártérítés kalandos története ismertetése körében szerző megfelelő részletességgel kitér érdekes- ségképpen Eörsi Gyula egységes felelősségi rendszerről alkotott „víziójára” is.⁴⁰ Ezen

³⁷ Uo. 235.

³⁸ Uo. 245–248.

³⁹ Uo. 260–265.

⁴⁰ Uo. 267–276.

történeti bevezető után a szerző kifejezetten élvezetes irodalmi narrációval magyarázza meg az olvasónak, hogy – többek között a kár bizonyítása kapcsán felmerülő problémák miatt is – miért volt szükséges és támogatható a kártérítés általános rendszerétől elkülönülő, a személyiségi jogok keretében szabályozott sérelemdíj bevezetése.

Zárásként a hatályos Ptk. személyiségvédelmi megoldása kerül tömören ismertetésre, amely feladta „az egységes felelősségi (és egyben felelősségfogalmi) rendszer óhaját.” Így más lett a jogellenesség indikátora az általános deliktuális felelősség körében, amelyben a kár („aki másnak jogellenes kárt okoz...”), és más a személyiségvédelem körében, amelyben a normasértő emberi magatartás („aki másnak jogellenesen kárt okoz”) váltja ki a jogellenes minőséget. A kár (kártérítés) követelménye is így eltérő lesz a szerző meglátása szerint a személyiséget ért, nem vagyoni érdeksérelem pénzbeli kompenzálásától. Az előzőnél fennmarad a kár kötelmi jogi jellege, míg az utóbbinál a méltányosság generálklauzulája mint jogpolitikai elv kerül a jogalkalmazás középpontjába, a szerző szerint. A rendkívül széleskörű jogirodalmi hivatkozások, jogtörténeti, jogelméleti és joggyakorlati utalások a tanulmányt rendkívül értékes összefoglaló és bevezető művé emelik.

2.2. Koltay András „A sajtó-helyreigazítási jog” címet viselő tanulmányában széles körben és terjedelemben mutatja be a sajtó-helyreigazítási, válaszadási (amely komplex megszólalási jogot biztosít a sérelmet szenvedett félnek), illetve helyesbítési, helyreigazítási, javítási jog (amely csak a sérelmes, pontatlan vagy hamis tényállítások kiigazítására ad lehetőséget) helyét és szerepét a kontinentális, európai médiajogban. Tanulmányában átfogóan vizsgálja ezen két modellet, de a *right of reply*, *right of rectification* vagy *right of correction* mellett olyan hazánkban kevésbé ismert amerikai jogintézményekről is megemlékezik még röviden – így adva teljes képet a nyugati félteke megoldásairól –, mint pl. a visszavonás joga (*retraction*), amely ugyan rokonságban áll a válaszadás európai gyűjtőfogalmával, de mégsem vehető azzal egy kalap alá.

Koltay András a válaszjog funkcióját az alábbiak szerint adja meg: „A válaszadás kiegészíti a rendelkezésre álló egyéb személyiségvédelmi eszközöket – polgári és büntetőjogi szankciókat –, a jogsértés által megbomlott egyensúly valós helyreállítását szolgálja, magában foglalva a hamis állítások, sértő kifejezések cáfolatát, az igazság közzétételét.”⁴¹ Emellett a válaszadás joga hozzájárulhat a szélesebb körű tájékoztatás kialakulásához is; ezzel véli a szerző eloszlathatónak az ún. *chilling effect* jelenség keltette riadalmat, az öncenzúra réme által felkorbácsolt heves indulatokat, félelmeket is. A szerző véleménye szerint „[a] média népszerűségét (példányszámát, nézettségét) éppenséggel még növelheti is, ha szélesebb körben számol be a közösséget érintő eseményekről, vitákról, és mások álláspontjának közlésére is teret enged.” Hiszen „[n] ehéz úgy tájékozódni, ha egyszerre több napilapot, közéleti televíziós vitaműsört is figyelemmel kell követni ahhoz, hogy a szemben álló nézeteket megismerhessük. A helyreigazítás közlése nem bénítja meg a médiát, sőt inkább szélesebb körű tájékoztatásra, alaposabb munkára sarkallhatja.”⁴²

⁴¹ Uo. 291.

⁴² Uo. 292.

A szerző kimerítően felsorolja és ismerteti, mind az Európa Tanácsnak, mind az Európai Uniónak válaszadásra vonatkozó legfontosabb szabályozási elemeit.⁴³ Emellett tényállások ismertetésével is kitér az EJEB joggyakorlatára, alátámasztva saját korábbi megállapításait az EJEB egyes döntéseivel is. Majd röviden kitér arra az érdekes tényre, hogy az 1969-ben megszületett Emberi Jogok Amerikai Egyezménye az egyetlen olyan nemzetközi egyezmény, amely a válaszadási jogot mint külön emberi jogot ismeri el és jogosultsággként tartalmazza, s ráadásul az egyezmény nem csupán a pontatlan vagy sérelmes tényállításokkal, hanem a véleménynyilvánításokkal szemben is megköveteli a részes államoktól a válaszadási jog biztosítását.⁴⁴

Áttérve a magyar szabályozásra, a szerző a 2010 előtti pontatlanságokkal (amikor a jogirodalom még úgy tekintett a sajtó-helyreigazításra elsősorban, mint a személyiségi jogok, kifejezetten a jóhírnévhez fűződő jog megsértésének egy speciális polgári jogi szankciójára) szemben az alábbi véleményének ad hangot:

„[A] sajtó-helyreigazítás a médiában szereplő személyek joga a valótlan állítások kiigazítására, ami ugyanakkor közvetlenül szolgálja a közönség tájékozódáshoz fűződő érdekeit is. Ezt támasztja alá a 2010-ben történt jogszabályi változás is, amely a polgári jogból visszahelyezte a médiaszabályozásba az jogintézményt, oda, ahol annak természetes helye van.”⁴⁵

Azonban a szerző azt is elismeri, hogy „[e]ttől függetlenül megállapítható, hogy a sajtó-helyreigazítás nem veszítette el szoros kapcsolódásait a személyiségvédelem polgári jogi szabályaihoz sem, hiszen gyakorlása továbbra is csak a közvetlenül sértett személy által lehetséges, és érvényesítésére is polgári peres eljárásban kerül sor.”⁴⁶

A továbbiakban a szerző röviden ismerteti a sajtó-helyreigazítás szabályozásának magyarországi történetét, kezdve az 1914. évi sajtótörvénnyel és bírálat alá vonva korábbi uralkodónak tekinthető jogirodalmi nézet (Törő Károly elképzeléseit),⁴⁷ egészen napjainkig. A 2010-ben hatályba lépett új sajtótörvény⁴⁸ bevezette módosításokat felsorolva a továbbiakban részletesen ismerteti a törvény és a korábbi, valamint a hatályos gyakorlat alapján a sajtó-helyreigazítási jog kérdéseit. A szerző az általa a helyreigazítási jog terjedelmének bővítési kísérletének nevezett „Lex Rápácss” sorsáról, alkotmánybíróági fogadtatásáról is igen részletesen értekezik.⁴⁹ Majd saját véleményének az alábbiak szerint ad hangot:

„[H]a megengedjük, hogy a média következmények nélkül állítson hamis tényeket (hiszen, ha a helyreigazítást megszüntetjük, a következő igény az lehet, hogy a médiát vonjuk ki a többi, rendelkezésre álló személyiségvédelmi eszköz hatósugara alól is), azzal lényegében megteremjük a hazugsághoz való

⁴³ CSEHI–KOLTAY–NAVRATYIL i. m. 293.

⁴⁴ CSEHI–KOLTAY–NAVRATYIL i. m. 302.

⁴⁵ Uo. 303.

⁴⁶ Uo. 303.

⁴⁷ Uo. 304–305.

⁴⁸ 2010. évi CIV. törvény a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól (Smtv.).

⁴⁹ CSEHI–KOLTAY–NAVRATYIL i. m. 317–321.

jogot. Másfelől, nehéz elismerni azt, hogy a helyreigazítás aránytalan terhet ró a sajtóra. A helyreigazító közlemények szűkszavúak, kevés helyet foglalnak, anyagi terhet nem, legfeljebb presztízavesztést okozhatnak. A helyreigazítás persze nem is alkalmas a megsérült reputáció teljes helyreállítására, és a hiteles tájékoztatás megteremtésére sem, de a hamis állítás által megbomlott egyensúlyt legalább némileg visszabillenti.”⁵⁰

Érdeme a tanulmánynak, hogy az egyes államok jogrendszerének rendkívül meghatározó teret enged. Így megtudhatja az olvasó például, hogy az Egyesült Királyságban nem ismerik az általánosan érvényesülő válaszjogot, de az írott sajtó vonatkozásában adva van, egy a sajtóval szembeni egyéni bizottságon (Press Complaints Commission, PCC) keresztül megvalósuló önkorlátozás, és az elektronikus média vonatkozásában is biztosítják a jogvédelmet az azt szabályozó szigorú törvények. A válaszadási jog kapcsán kitér a legfontosabb Lordok Háza-béli döntésre (Reynolds-ügy), valamint az abban foglaltakat némiképpen felülíró Dafamation Act 2003-ra, a vonatkozó angol jogszabályra is. A szerző ezen felül a német, a francia és az olasz szabályozást is áttekinti, érezhetően hangsúlyt fektetve minden ország kapcsán a válaszadási jog elfogadottságára és jelentős „erejére”, Németország és Olaszország esetében külön kitérve az adott országok alkotmánybíróságainak a válaszadási jogot támogató véleményére.

A továbbiakban a szerző a válaszadással kapcsolatos kérdések összehasonlító áttekintésére is vállalkozik. A jogforrási jelleg szempontjából kiemeli azon országokat (pl. Görögország, Portugália és Szlovénia), amelyek alkotmányi szinten deklarálva a válaszadás jogát azt alkotmányos (alapvető) joggá emelik, a sajtószabadsággal egyenlő szintre emelve. Mindent összevetve kijelenti, hogy „[a]z EU-n belül általánosan létező tagállami megoldás a médiaszabályozásban (akár egy törvényben, egységesen, valamennyi médiumra nézve, akár több törvényben, differenciálva az egyes médiumtípusok között) előírt válaszadási jog.”⁵¹ „Az EU tagállamainak mindegyikében létezik a válaszadási jog valamely formája [...]” A szerző szerint a válaszadási jognak egy „közös minimumnak” tekinthető modellje ténylegesen felállítható és jelentős érdeme a szerzőnek, hogy erre kísérletet is tesz.⁵²

Tanulmánya végén a szerző megfelelő figyelmet szentel még az Amerikai Egyesült Államokban különös életutat bejárt *fairness*-doktrínának is. Megismerkedhet az olvasó a *personal attack rule* és a *political editorizing rule* fogalmával és az Egyesült Államok szövetségi Legfelső Bíróságának két, a *fairness*-doktrína és így a válaszadási jog kapcsán homlokegyenest eltérő döntésével, a Red Lion Broadcasting v. FCC és Miami Herald v. Tornillo ügyel.

A szerző záró gondolata, miszerint a válaszadási jog biztosította „a médiához való szűk körű hozzáférés alapvetően demokratikus szabály, az állampolgárok tájékoztatási érdekeit, tájékozási igényeit szolgálja és nem ellentétes a sajtószabadság eszméjével, hanem éppen ellenkezőleg, a média mozgásterének csekély mértékű korlátozása árán

⁵⁰ Uo. 321–322.

⁵¹ Uo. 336.

⁵² Uo. 349.

teljesíti ki a gyakorlatban annak sokoldalú jelentését, mutat példát annak kellően árnyalt értelmezésére”,⁵³ ugyancsak sok gondolat táptalaját szolgálhat még a jövőben.

2.3. Horváth E. Írisz „A polgári perek nyilvánossága” című tanulmányában pontosan megfogalmazza azt a fő problémát, amely a perek nyilvánossága kapcsán a jogalkotónak és a jogalkalmazónak a legnagyobb fejtörést okozhatja. Míg az ítélezés nyilvánosságához fűződő jog címzettje elsősorban a peres fél, azonban az eljárások nyilvánossága révén érhető el a bírói pártatlanság biztosítása is, valamint hogy a társadalomnak az igazságszolgáltatás működésébe vetett bizalma növekedjen. Azonban az ehhez szükséges nyilvánosság veszélyeket is rejt magában.

Magyarországon a nyilvánosság elve több mint másfél évszázados múltra tekint vissza, melynek megfelelően a felek közötti jogvitát a bíróságnak – néhány kivételtől eltekintve – nyilvános tárgyaláson kell elbírálnia. A nyilvánosság lényegében, ismereti a szerző, a tárgyaláson jelenlévő hallgatóságot, annak két csoportját, a valamilyen okból a per iránt érdeklődőket (pl. rokonok, ügyvédjelöltek), valamint a sajtó képviselőit érinti. Ezen két személyi kör „információéhsége” eltérő okokra vezethető vissza és eltérő célokat szolgál értelemszerűen. Azonban a nyilvánosság biztosítása a magyar jog szerint sem lehet minden mást felülíró érdek. A szerző, miután ismerteti röviden a hatályos magyar jogi megoldásokat, arra a megállapításra jut, hogy az általános rendelkezések a jelenleg még hatályos Polgári perrendtartásban⁵⁴ elviekben a korlátlan nyilvánosság felé mutatnak, a bíróságon tartott tárgyaláson való részvétel lehetősége mindenki számára adott. Azonban például a technikai nehézségek okán a tárgyaláson való részvételhez fűződő jog gyakran csorbát szenvedhet. A helyhiány okán alkalmazott bírósági módszerek, pl. az előzetes regisztráció intézménye egy, a szerző által ismertetett, országgyűlési biztosi jelentés⁵⁵ értelmében önkényes jogértelmezés eredménye, amelyre a bíróságoknak nincsen felhatalmazásuk. A szerző, számba véve azon lehetőségeket, amelyek a tárgyalások nyilvánosságának érvényesülését biztosíthatnák (pl. a bíróságok kezelőirodáján való érdeklődés, a bíróságok épületében kifüggesztett tárgyalási jegyzék megtekintése) arra a megállapításra jut, hogy „[a] legnagyobb mértékben a bíróságok honlapján közzétett nyilvános tárgyalási jegyzék biztosíthatná a tárgyalások nyilvánosságának érvényesülését [...]”,⁵⁶ ami azonban valóban a személyiségi jogok sérelmével járhat. (A tanulmány keretében a szerző a honlapon közzétett tárgyalási jegyzékek elérhetősége kapcsán egy 2013-as adatfelvétel alapján elkészült érdekes eredménnyel zárult felmérést is közöl.)

A tárgyalás nyilvánossága az egyik legfontosabb biztosíték a társadalom kezében, a hallgatóság jelenléte azonban nem feltétlenül szükséges ahhoz, hogy ezen elv ne szenvedjen csorbát. A hallgatóságnak joga, de nem kötelezettsége a tárgyalások látogatása. Fontos azonban észlelni, hogy még az új technikák megjelenése mellett is újfent változhat az a kulturális közeg, amely – habár jelenleg nem túlzottan érdeklődik a

⁵³ Uo. 356.

⁵⁴ 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról.

⁵⁵ OBH 1439/2009. számú ügyben hozott Jelentése.

⁵⁶ CSEHI–KOLTAY–NAVRATYIL i. m. 366.

tárgyalások iránt –, egykoron szórakoztató eseményt látott azokban. A szerző helyesen jegyzi meg tanulmánya végén, hogy a jogalkalmazóknak és a jogalkotóknak, habár sikerült többé-kevésbé hozzáigazítaniuk, a nyilvánosság újragondolásával a technikai forradalom keltette feltételekhez, körülményekhez a vonatkozó jogszabályi közeget, de hátrадólni még mindig nincsen okuk, „hiszen a polgári perek nyilvánossága – még ha nem is olyan széles körben, mint a büntetőperek esetében – folyamatosan újabb kérdéseket, megoldandó feladatokat vet fel.”⁵⁷ A tanulmány a polgári perek nyilvánosságával kapcsolatban minden lényeges és érdekes kérdésre kitér, mind elméleti, mind gyakorlati jogászok számára hasznos áttekintéssel szolgáló összefoglalóként használható.

3. „A személyiség büntetőjogi védelme és a büntetőeljárás”

3.1. A tanulmánykötet utolsó részének első tanulmányában („Büntetőjogi rágalmazás és becsületsértés”) a szerző (Békés Ádám) a véleménynyilvánítás szabadsága és a büntetőjog, valamint a polgári jog kapcsolata feltartásának nem túlzottan hálás feladatát vállalta magára. A véleménynyilvánítás szabadsága és a büntetőjog több büntetőjogi tényállás kapcsán is összeütközésbe kerülhetnek. Ilyenek a rágalmazás, a becsületsértés, a kegyeletsértés, az önkényuralmi jelképekkel való visszaélés, a magántitok megsértése, a levéltitok megsértése, illetve a személyes adattal visszaélés (az új Btk.-ba, a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvénybe a szerző kutatása során, a politikai viharok közepette bekerült, azóta már pár évre, de túlzottan széles joggyakorlatra nem visszatekintő új 226/A. § [Becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel készítése] és 226/B. § [Becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel nyilvánosságra hozatala] rendelkezéseiről nem is beszélve).

A polgári jogi személyiségvédelem és a büntetőjogi személyiségvédelem közötti éles határvonás, illetve a két jogterület összeegyeztetésének gondolata, sőt a büntetőjogi védelem felülvizsgálatának kívánalma már régóta foglalkoztatja a jogelméletet, jogtudományt, azonban a vita mind a mai napig nem jutott nyugvópontra (a fennálló, jogtörténeti múltra visszatekintő helyzeten az új Btk. hatálybalépése sem változtatott). Talán azon legfontosabb kérdésre, hogy szükség van-e a személyiségvédelem kapcsán a polgári jogi mellett annak büntetőjogi ágára is, a szerző egyértelmű igennel felel. A büntetőjog valóban a jogrendszer záróköve, az *ultima ratio* elv talaján tevékenykedik, amelyhez akkor szabad csak fordulni, ha a jogvédelemhez az állam közvetlen beavatkozására, a köz- és magánérdekek állam általi érvényesítésére van szükség. Ezen véglegesség igényének a szerző véleménye szerint a Btk. rendelkezései (miszerint pl. az eljárás kizárólag magánindítványra indulhat, a vád képviseletét – szűken vett kivétellel – a magánvádló látja el, az eljárásban nagy szerep jut a büntetés helyett a békítésre törekvésnek) megfelelnek. A szerző saját indokolása szerint emellett

„[a]zt is figyelembe kell venni, hogy a büntetőeljárás és a polgári peres eljárás különböző célokat szolgál. A jó hírnév megsértése miatt indított polgári peres eljárások a felperes számára nyújtandó elégtétel, kártérítés érdekében folynak, reparálva a jogsértést. A büntetőeljárásnak ezzel szemben a sértetti

⁵⁷ Uo. 376.

reparáció nem célja, ehelyett a büntetés célja annak megelőzése, hogy a terhelt újabb hasonló bűncselekményt kövessen el, illetve a társadalom többi tagjára gyakorolt visszatartó erő. E kettősség érthetővé teszi a büntetőjogi szabályozás létjogosultságát.”⁵⁸

Azzal természetesen a szerző is egyetért, hogy a két jogág eszköztárának józan harmonizálására szükség van, amely viszont leginkább „jogalkalmazói felkészültséget igényel, különösen akkor, ha ugyanazon cselekmény miatt az eljárások párhuzamosan folynak a büntető- és polgári bíróságok előtt.” A szerző külön is megkísérli a jelenlegi gyakorlatból kihámozható legfontosabb elvek és nehézségek bemutatását (külön felhívva a figyelmet Cserni Jánosnak a hivatalos személyek és a közszereplők becsületének csorbítására alkalmas véleménynyilvánítások és tényállítások kapcsán megalkotott rendszerére,⁵⁹ valamint érdekességként, de rendkívül hasznos információként megemlítve a Reynolds v. Times Newspapers ügy kapcsán a Lordok Háza által megfogalmazott tíz elvet,⁶⁰ illetve külön szólva a jogi személyek becsületsértési és rágalmozási ügyekben betölthető sértetti szerepének visszásságairól⁶¹). A szerző tanulmánya első nagyobb egységét a nyomozóhatósággal mint lehetséges elméleti elkövetővel kapcsolatos érdekes megállapításokkal zárja.

A tanulmány második részében a szerző megfelelő részletességgel tárgyalja az EJEB kapcsolódó joggyakorlatát, saját indokolása szerint azért, mert a kutatás első feléből levonható „következtetéseket súlyos hiba lenne a strasbourgi joggyakorlat vizsgálata nélkül alkalmazni. A vizsgálat alá vont ügyekben ugyanis jól látszik, hogy a nemzeti hatóságok sokszor túl korán és túl erélyesen reagálnak a véleménynyilvánítás szabadságának büntetőjogi úton történő megrendelése érdekében.”⁶² Az EJEB gyakorlatának alapos elemzése kapcsán a szerző az EJEB vizsgálódását két kulcskérdés körül rögzíti: egyrészt, hogy vajon a nemzeti bíróságok általi beavatkozás törvényben meghatározott volt-e, ami viszonylag egyértelműen megítélhető, illetve, hogy a beavatkozás „szükséges mértékű-e egy demokratikus társadalomban”. A szerző szerint az EJEB jogfejlesztő munkája sokkal inkább ezen második feltétel vizsgálatában ölt testet. Ezen főbb megállapítások után a szerző rendkívül körültekintően és precízen mutatja be az EJEB vonatkozó joganyagát három nagy témakörhöz igazítva: az újságírókkal szemben indult ügyek, a politikai újságírással kapcsolatos ügyek és az igazságszolgáltatás körében felmerült ügyek témájában.

A tanulmány záró részében a szerző az Európai Unió Alapjogi Chartájával foglalkozik, különösen hangsúlyt helyezve a Charta, illetve annak vonatkozó 11. cikke és az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EEJE) közötti kapcsolatra. A tanulmány végén a szerző alábbi, nemzetközi jogi szempontból is igen hasznos, megállapításaira bukkanhat az olvasó:

⁵⁸ Uo. 385.

⁵⁹ Uo. 393.

⁶⁰ Uo. 395.

⁶¹ Uo. 397–398.

⁶² Uo. 401.

„Mindazonáltal szükséges volt az Európai Unió Bíróságának (Bíróság) a Charta 11. cikkével kapcsolatos gyakorlatának a vizsgálata, így az elmúlt öt évre visszatekintve részletes keresést folytattunk azt keresve, hogy a 11. cikk rendelkezéseinek értelmezését megtalálhatjuk-e a Bíróság gyakorlatában. A keresés csalódottságot okozott, ugyanis utalás szintjén sem található releváns ügy a Bíróság befejezett ügyei között. Ellenben a kutatás rávilágított arra, hogy a keresésünk miért nem vezetett sikerre. Ennek legfőbb oka pedig a Charta 51. cikk (1) bekezdése.”⁶³

„[A] Bíróság csak abban az esetben értelmezi a Charta rendelkezéseit a nemzeti ügyekben, amennyiben azok az uniós jog keretei között, annak végrehajtása körében merülnek fel. Ezek szerint a Charta a 11. cikkének Bíróság általi alkalmazása és értelmezése jóval szűkebb körű jelenleg és lesz a jövőben is. Az elmúlt öt év vizsgálatából látható, hogy az állampolgárok és a tagállamok – amelyek mindegyike az EJEÉ-nek is részese – előbb fognak és előbb tudnak fordulni az EJEÉ-hez – amely nem csupán egy előzetes döntéshozatali eljárásban jár el –, mint az Európai Unió Bíróságához.”⁶⁴

3.2. A kötet háromszerzős (Gellér Balázs, Bárányos Bernadett, Gondi Anilla) záró tanulmányában („A sajtó szerepe a büntetőeljárásban”) a sajtó meghatározó szerepét a büntetőeljárásban a következőképpen támasztják alá a szerzők:

„[M]ára meghaladottá vált az a paternalista felfogás, miszerint a bírósági tárgyalás nyilvánossága közvetve-közvetlenül az állam tanító-nevelő funkciójának eszköze lenne. A nyilvánosság sokkal inkább az igazságszolgáltatás ellenőrzését, valamint azt hivatott biztosítani, hogy a büntetőjog parancsai és tilalmai eljussanak a közösség tagjaihoz.”⁶⁵

Ezen ellenőrző szerepét pedig a nyilvánosság a média segítségével tudja a leginkább ellátni. Hiszen

„[v]alójában mára már nem is az eljáró bíró az, aki a döntését és ennek indoklását a közvélemény elé tárja, hanem – a média térnyerésének köszönhetően – a tárgyalásról főként a sajtó által nyújtott tájékoztatás útján értesül a társadalom. A média így az információszerzés elsődleges és gyakorlatilag kizárólagos forrása, ezáltal a közvélemény alakításának legfontosabb eszköze.”⁶⁶

Ezt kiegészítve a tárgyalás nyilvánosságának a fontosságát a büntetőeljárásban az alábbiak szerint adják meg a szerzők:

„A büntetőeljárásban a tárgyalás nyilvánosságának kiemelkedő szerepe van a büntetés lényegének, így valójában a büntetőjognak és ezen keresztül a büntető igazságszolgáltatásnak a realizálásában. A büntetés egyik alapvető eleme

⁶³ Uo. 420.

⁶⁴ Uo. 420–421.

⁶⁵ Uo. 423.

⁶⁶ Uo. 423.

a stigmatizáció, egyik vitathatatlan célja pedig az általános megelőzés. Mindkettő a tárgyalás nyilvánosságán keresztül valósul meg.”⁶⁷

Az, hogy egy társadalomban a sajtószabadságnak, vagy az igazságos bíraskodáshoz való jognak kell-e előnyt biztosítani, önmagában értelmezhetetlen kérdésnek tűnik, mindkettő „egyaránt létalapja a demokratikus társadalomnak.” Nem lehet egyiket sem előnyben részesíteni a másikkal szemben, hangsúlyozzák jogirodalmi példákkal is alátámasztva a szerzők, „a szabad sajtó és az igazságos ítélkezés kölcsönösen feltételezik egymást. Az olyan országokban, ahol a sajtó jogait visszaszorítják, az ítélkezés igazságossága is sérülhet.”⁶⁸

A tanulmány további részében a szerzők összegyűjtve bemutatnak minden vonatkozó hazai jogszabályt, kiegészítve azok rendelkezéseit pl. a Magyar Ügyvédi Kamarának az ügyvédekkel szemben támasztott etikai követelményeit felsorakoztató 5/2008. (XI. 27.) MÜK Szabályzat vonatkozó pontjával, illetve felhívják a figyelmet többek között olyan fontos részletekre is, hogy habár a nyilvánosság a büntetőeljárásban a nyomozati szakra értelemszerűen nem vonatkozhat, de abban az esetben, „ha a bizonyítás a tárgyaláson zajlik, a tárgyalás nyilvánossága a nyilvánosságot – igaz, rektroaktív módon – a nyomozásra is kiterjeszti.”⁶⁹

A sajtónak a tárgyalásról való kizárása kapcsán a nyilvánossággal kapcsolatban felmerülő két problémára hívják fel a szerzők a figyelmet: az egyik a büntetőeljárásban résztvevő személyek személyiségi jogainak védelme, a másik a közvélemény, vagy akár magának az ítélkező bíróságnak is a lehetséges befolyásolása. A személyiségi jogok védelme a szerzők szerint is a nyilvánosság, igaz csak szűk körben, konkrétan meghatározott okok (minősített adat védelme, a tárgyalásban részt vevő kiskorú védelme, az eljárásban részt vevő személyek vagy a tanúk védelme, „erkölcsi ok”) fennállása esetén, kizárása útján is megvalósítható.

A személyiségi jogok védelme kapcsán a szerzők kiemelik, hogy a sajtónak két alapvető követelménynek kell megfelelnie, amennyiben az eljárás során történekről tudósít: egyrészt a tájékoztatásnak valósághűnek kell lennie, másrészt a tájékoztatás a személyiségi jogokat nem sértheti. A személyhez fűződő jogok védelmének többszintű (alaptörvényi, törvényi,⁷⁰ és önszabályozási szintű⁷¹) védelme azért szükséges, „mert az eljárás során nemcsak a vádlott, hanem olyan a résztvevők magánéletével kapcsolatos tények is feltárásra kerülhetnek, amelyek a büntetőeljárás sikeréhez és a bizonyításhoz nem szükségesek. Így nem tartozik a nyilvánosságra, hogy a sértett homoszexuális, kábítószerfüggő, alkoholisták stb. volt-e.”⁷² Néhány jellemző, a jogalkalmazásban felmerült példával ismertetik a szerzők az általános elveket és bevett megoldásokat.

⁶⁷ Uo. 423.

⁶⁸ Uo. 425.

⁶⁹ Uo. 428.

⁷⁰ 2010. évi CIV. törvény a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól.

⁷¹ A Magyar Újságírók Szövetségének Etikai Kódexe.

⁷² CSEHI–KOLTAY–NAVRATYIL i. m. 439.

A terheltről a sajtóban kialakított kép kapcsán a szerzők pontosan lerajzolják azt a dilemmát, amibe a bíróság a sajtó tevékenysége útján olykor belekényszerül. Ma már a sajtó nemcsak abban játszik szerepet, hogy „szenzációéhes tevékenysége következtében” a bemutatott tények eltorzításával, a valóság hamis beállításával a bűnügyi tudósítás a vádlott jóhírnév-védelméhez fűződő jogának megsértését eredményezze, hanem gyakran éppen az ellenkező hatás kifejtésével, „sztárokat” alkot az egyes bűnözőkből. Ehhez kapcsolható a tanulmánynak az a része, amelyben a szerzők, főként egy híres angol ügy, a Sunday Times v. United Kingdom ügy (minden tagállami és az európai bírósági szintet is megjárta) részletes bemutatásával igyekeznek megvilágítani az olvasó számára a sajtótudósítás esetleges prejudikáló, de mindenféleképpen befolyásoló hatását, az annak kapcsán megfogalmazott vélt, illetve valós félelmekre adható válaszokat.

A bíróság elfogultságával kapcsolatban a régebbi gyakorlatban felmerült kérdéseket elemezve jutottak a szerzők azon érdekes megállapításra, hogy „önmagában nem alapozza meg a bíróság elfogultságát az, hogy a sajtó a tárgyalásról tudósít, még abban az esetben sem, ha a híradás a közvéleményt arról tájékoztatta, hogy a bűncselekmény elkövetésében esetlegesen politikai vezetők és a főügyész is érintett lehetett.” Mivel „[a]z igazságszolgáltatás szervezetrendszere [...] teljesen független, nem hozható kapcsolatban és nem függhet sem a politikai vezetéstől, sem az ügyészségtől. Döntéshozatalakor sem a közvéleményben kialakult kép, sem az ügyészség esetleges gyanúba keverése nem befolyásolhatja.”⁷³

„Abban az esetben azonban, ha a sajtó bár etikailag megkérdőjelezhető módon, de az épp folyamatban lévő ügyben magát a bírósági eljárást kritizálva, a bíróság függetlenségére és pártatlanságára vonatkozó célzásokat tesz közzé, azzal az ítélezést befolyásolhatja, és ilyen esetben indokolt más bíróság kijelölése.”⁷⁴

Ezen különleges döntés, az igazságszolgáltatás olyatén önközpontúságára utal, amely csak ön maga „megszólása” esetén válhat képtelenné a független eljárásra, az eljárás más szereplőire vonatkozóan nyilvánosságra hozott információkat viszont teljesen figyelmen kívül tudja hagyni.

A szerzők jelentős figyelmet szentelnek tanulmányukban a tárgyaláson való kép- és hangfelvétel készítés lehetőségének is.

„A kép- és hangfelvétel készítésének igénye általában a vádlott vagy a sértett személye, az ügy kiemelkedő tárgyi súlya miatt merül fel. A kép- és hangfelvétel készítése a tárgyalásról a nyilvánosság tájékoztatásának kiteljesedése. Az ehhez való jog szélesebb körű korlátozások nélküli gyakorlásának lehetősége azonban már nem állna arányban a személyhez fűződő jogok és a bírósági eljárás védelmével [...]”⁷⁵

⁷³ Uo. 452.

⁷⁴ Uo. 452.

⁷⁵ Uo. 452.

Az ezen általános problémára az egyes jogrendszerek által adott eltérő válaszokat is bemutatják a szerzők. A német szabályozás szerint nyilvános bemutatás és nyilvánosságra hozatal céljából a hang-, televízió- és rádiófelvételek, illetve a hang- és filmfelvételek készítése nem megengedett, míg a francia büntető eljárásjogi törvény, tudhatja meg az olvasó, a tárgyalás megkezdésétől kezdve bármilyen hang-, illetve képrögzítő eszköz használatát kifejezetten tiltja és a tilalom ellenére való rögzítést súlyos pénz-bírsággal sújtja.

A tanulmány egyik legérdekesebb része az, amelyben a szerzők a büntetés-végrehajtás és a sajtó viszonyát, annak állami szabályozási lehetőségét elemzik. A büntetés-végrehajtás és a sajtó kapcsán legalább két érdek merül fel, amelyek kielégítésre várnak. Egyrészt cél lehet a polgárok igazságérzetének, illetve kíváncsiságának kielégítése, hiszen a közvéleményt az is érdekli, hogy a büntetőeljárás lefolytatása után hogyan fejeződik be az elítélt története, milyen sors vár rá a börtön falai között. „A társadalom ugyanis tudni akarja, hogy az ítélet nyomán a bűnöző elnyeri büntetését.”⁷⁶ A morális elégtétel iránti vágy mellett napjainkra felütötte fejét a kíváncsiság is, mint az információ iránti igény alapja, azonban ebben a körben nemcsak ezen kíváncsiság kielégítését kell a jogi szabályozásnak szolgálnia, hanem elsősorban a fogvatartott azon jogát, hogy véleményét még a rácsokon keresztül is kinyilváníthassa. A szerzők ezt az alábbiakkal indokolják:

„[A] média útján való megnyilvánulás lehetősége fontos szerepet tölthet be a börtön és a társadalom közötti kapcsolattartásban. Ez a lehetőség biztosítja a fogvatartott külvilág iránti érdeklődésének fennmaradását, segítséget nyújt pszichikai állapotának, önértékelésének fenntartásában és pótolhatja az esetleges – egyes statisztikák alapján öt év után – felbomló családi és hozzátartozói kapcsolatok hiányát.”⁷⁷

A napjainkban egyre fontosabbá váló fogvatartotti reszocializációban is fontos szerepet játszhat így a társadalommal való kapcsolattartás biztosítása. Azonban a büntetés-végrehajtással kapcsolatban azt is leszögezik a szerzők, „hogy ebben az esetben a tájékoztatás már nem minősül olyan mérvű közérdeknek, mint a tárgyalási szakban.”⁷⁸ Ezen indok alapjául szolgálhat a fogvatartott véleménynyilvánítási szabadsága korlátozásának. A tanulmányban bemutatott, főként angol, az EJEB-et is megjárt jogesetekben kiemelkedő jelentőséget kapott a közérdek, mint az elítélttel készíthető interjúk engedélyezésének indoka. De részletesen elemeznek egy olyan ügyet is a szerzők, amelyben egy videofelvétellel készítendő sajtónyilatkozattal kapcsolatos igazságügy-miniszteri engedély hiányában kellett az EJEB-nek döntenie egy, akkor már közel hét éve fogvatartott személy ügyében, aki ellen a hét év alatt semmilyen bírósági eljárást nem folytattak, még az angliai ügyesség sem emelt vádat ellene.

⁷⁶ Uo. 462.

⁷⁷ Uo. 462–463.

⁷⁸ Uo. 463.

Zárszó

Zárásképpen megemlíthetjük, hogy a kötet, rendkívül széles körű nemzetközi kitekin-téssel, tartalmas és terjedelmes tanulmányaival minden személyiségvédelemmel fog-lalkozó elméleti és gyakorló jogász polcán és íróasztalon helyet érdemel. Mivel tanul-mánykötetről és nem tankönyvről van szó, nem róható fel sem a szerkesztőknek sem a szerzőknek, hogy a személyiségvédelem alapvető problémájával, a jogrendszerek be-lüli jogági elválasztás okozta technikai és gyakorlati következményekkel általánosan nem foglalkoztak. Az emberi méltóság védelme, mint anyajog, alapjog, személyiségi jog, vagy a jogrendszer jogvédelme mögött meghúzódó általános érték fogalma, ér-telme, még mindig nem került tisztázásra. A személyiségvédelem kitűnő példája az ulpianusi – talán félreértelmezett – örökség, a közjogi és magánjogi területek szigorú elválasztására épülő jogrendszerek legnagyobb hátrányának. Ha olyan probléma me-rül fel, mint a személyiségvédelem kérdése, ahol közjogi polgárjogok, szabadságjogok (pl. a sajtószabadság) és magánjogi polgári jogok, személyiségi jogok (pl. a jóhírnév védelme) ütköznek egymással, ott – legalábbis a dogmatika tekintetében – keletkezik egy olyan feszültség, amely előbb vagy utóbb, de végül bizonyosan a joggyakorlat moz-gásterén belül is éreztetni fogja a hatását. A személyiség védelmének köre nem ér véget a polgári anyagi és eljárásjog, illetve a büntető anyagi és eljárásjog határainál sem. Szerepet kap még abban a szerzői jog,⁷⁹ védjegyjog,⁸⁰ a versenyjog,⁸¹ a szabálysértési jog, az adatvédelmi jog és végső, de nem utolsó sorban az alkotmányjog (nemcsak az alkotmánybíró-sági határozatokban megfogalmazott és a tanulmányokban többször is idézett,⁸² a joggyakorlatba átszivárogni képes és abba be is épült elvi kitételek útján), mint a védelem másik bástyája. Az ezen jogterületeken belül megvalósuló védelem ösz-szeshangolásán keresztül vezet az út egy megfelelő személyiségvédelmi eszközrendszer kialakításához. Az ilyen kérdések felmerülése jó indokot szolgáltat arra, hogy akár a teljes rendszert vizsgálat alá vonjuk, de, hangsúlyozottan, a jelen tanulmánykötetnek nem ez volt a feladata. Maguk a szerkesztők azt a célt tűzték a tanulmánykötet elé a Bevezetésben megfogalmazottak szerint, hogy a „személyiség védelmének és a médi-ának a szövevényes kapcsolatrendszerében egyfajta Ariadné-fonálként megpróbáljon utat mutatni egy-egy [...] lépés megtételében.” Ezen önmaga irányában támasztott el-várásnak – nézetem szerint – a kötet tökéletesen megfelelt.

Rácz Lilla
Phd-hallgató (ELTE ÁJK)

⁷⁹ Uo. 11., 168.

⁸⁰ Uo. 89., 170.

⁸¹ Uo. 80.

⁸² Példának okáért: CSEHI–KOLTAY–NAVRATYIL i. m. 11., 35., 59–60., 121., 165., 253–254., 277., 318–320.

– BESZÁMOLÓ –

A POŁANIECI UNIVERZÁLÉRÓL

Kościuszkó halálának 200. évfordulóján

NIZALOWSKI Attila

kodifikációs és informatikai szakjogász (Miniszterelnökség)

1. Bevezető

1817. október 17-én hunyt el Andrzej Bonawentura Tadeusz Kościuszkó, a lengyel és az egyetemes történelem kiemelkedő alakja, a legismertebb kelet-európai szabadságharcos. Még életében tagjai sorába emelte az amerikai és a francia nemzet, származására és szülőföldjére tekintettel pedig hősei között tartja számon a litván és a fehérorosz nép is.

Számos hely, sziget, hegy, város, utca, híd és múzeum őrzi az emlékét világszerte. Budapesten 1948-ban neveztek el róla közterületet.¹ Minden bizonnyal ennek tudható be, hogy sokunknak ismerősen cseng a neve, mivel alakjáról vagy a XVIII. század végének Lengyelországról igazából csak keveset tudunk.

Ennek egyik oka, hogy az orosz, porosz és osztrák megszállás ellen küzdő lengyelekről mindig is illett visszafogottan nyilatkozni, vagy ha ez nem sikerült, hát akkor besegített a cenzúra. A másik ok, hogy önképünk megrajzolásához az elmúlt két évszázadban leginkább a 'Nyugat' és a 'nyugati fejlődés' szolgált alapul, így szomszédjainkra kevés figyelmünk jutott. Jellemző, hogy a lengyel felvilágosodásról általános és középiskolai tankönyveink csupán egy-két mondatban és képen számolnak be,² mint ahogy az is, hogy fővárosunk csak a XX. század közepén, halála után 131 évvel emlékezett meg a neves államférfiről.

Ebben az írásban a Kościuszkó-felkelés legfontosabb jogszabályáról, a połanieci univerzáléről lesz szó, ami a jobbagykérdést volt hivatva rendezni a lengyel haza végorájában. Előbb azonban a történelmi helyzetet kell vázolni röviden.

¹ *Fővárosi Közlöny*, 1948/11. 79.

² Nem ezen a véleményen van, de részletesen elemzi a tankönyveket JÁKI Gábor: Lengyelország története a hazai középiskolai történelemkönyvekben. *Elektronikus Könyv és Nevelés*, http://www.tanszertar.hu/eken/2006_03/jg_0603.htm

2. Lengyelország küzdelme

Lengyelországot a XVIII. század közepén súlyos belső és külső konfliktusok terhelték. Az állami és a politikai élet nehézkesen működött, mivel a nemesi demokrácia kiteljesedését szolgáló néhány jogintézményt egyre gyakrabban használták visszaélészerűen. Az egyik ilyen intézmény a *liberum veto* volt, ami alapján egyhangú egyetértésre volt szükség a törvényhozásban, máskülönben nem lehetett döntéseket hozni. Mivel egyesek eladták a szavazataikat mágnásoknak, másokat pedig külföldi hatalmak vesztegettek vagy zsaroltak meg, ezért szinte lehetetlen volt a hatékony döntéshozás. Hasonlóan rosszul működött az ellenállási jogból (*ius resistendi*) kisarjadó konföderáció szervezésének joga is. E szerint fegyveres felkelést lehetett szervezni a királyság, a közbiztonság és több más ok miatt, s nemcsak nemeseknek vagy nemesi csoportoknak. A konföderációk időnként azonban nem a szabadság megerősítését szolgálták, hanem éppen ellenkezőleg, polgárháborús helyzetet teremtettek a politikai ellenfelekkel való leszámolás eszközeként.³

A középkort elhagyva számos egyéb konfliktusa is volt a lengyeleknek. Bár a litvánokkal közös államot hoztak létre, ettől függetlenül a két nép közötti viszony nem volt felhőtlen. Ahogy az ukrán vagy a ruszin néppel sem, amelyek később, a nemzeti ébredésükkor már úgy tekintettek rájuk, mint elnyomókra. Legfőbb ellenségük a Porosz Királyság, az Orosz és a Habsburg Birodalom lett. E három gyorsan növekedő, feltörekvő hatalom Lengyelország három felosztásának folyamatában fokozatosan magába olvasztotta az ország népességét és területét úgy, hogy 123 évre a lengyel államiság lényegében megszűnt. Az első felosztásra 1772-ben került sor. Ekkor területének és népességének ugyan csupán egyharmadát veszítette el, ám erőforrásainak a jó részét, mivel a legfejlettebb régióiról volt szó. A második felosztás 1792-ben, a polgári alkotmány megalkotását követően, a harmadik 1795-ben, a lengyel–orosz háború és a Kościuszko-felkelés után történt.

A lengyelek mindazonáltal erős lelkiezőről tettek tanúbizonyságot, ami miatt példátlan a sorsuk az európai történelem e szakaszában. 1768-ban a bari konföderáció keretében fegyverrel keltek fel az országot bénító orosz befolyás ellen. Lényegesebb ennél, hogy a felvilágosodás eszmerendszerére alapozva a gazdaság, a jog, a kultúra és a tudomány területén egyedülálló reformokat vittek végbe országuk megerősítéséért. Ők alkottak elsőként kartális alkotmányt Európában, ez a rendkívüli dokumentum az 1791. május 3-i alkotmány (*Konstytucja 3 Maja 1791 roku*). Az állam tankönyveket adott ki, háromszintű oktatási rendszert állított fel – népiskolák, gimnáziumok és egyetemek –, s az igazgatás keretében elsőként hozott létre a világon oktatási minisztériumot (*Komisja Edukacji Narodowej*). A gazdagabb nemesek, mint a Czartoryskiak, múzeumokat, galériákat, könyvtárakat alapítottak, s külföldön taníttatták a tehetséges lengyel fiatalokat. Maga Kościuszko is így jutott el Párizsba, ahol árvasága és rossz anyagi helyzete ellenére hadimérnök-tudományt és szépművészetet, festészetet tanulhatott.

³ DIVÉKY Adorján: Az 1791. május 3-iki lengyel alkotmány. *Magyar Figyelő*, 1915/2. 265–269.

Nincs hely valamennyi terv, intézkedés vagy jogszabály felsorolására itt ebből a lelkesítően gazdag harminc-negyven évből. Bár a kor nagyban hasonlít a mi reformkorunkra, azonban lényegesek az eltérések. A lengyel változás jóval előbb indult a miénknél. Tudományosan vagy ideológiailag kétségtelenül megalapozottabb volt, az alapját az egyetemesség, az emberi nembe és észbe vetett közös hit alkotta. A parasztság és a polgárság helyzete iránt érzett felelősség is erősebb volt s mélyebben formálta át a társadalmat. A vesztes katonai harc után pedig nem hunyt ki olyan hamar az ország jobbításának a vágya, hiszen bizonyos értelemben az a szellem még most is él.⁴

3. A parasztkérdés

Az újkorba lépő európai társadalmak egyik legfontosabb kérdése a személyek jogi helyzetének rendezése volt, együtt a kapcsolódó feudális gazdasági viszonyok átalakításával. A parasztkérdés ennek részét képezte azzal, hogy a változások a városi polgárságot és a nemességet is érintették. Megszűnt például a nemesi adómentesség és bíráskodás, s létrejött a törvény előtti egyenlőség, illetve az igazságosságon, a felebaráti szereteten és a szolidaritáson alapuló közteherviselés.⁵

Persze maga a parasztság sem volt egységes, sem a státusát, sem a kötelmeit illetően, és ez alapvetően határozta meg a vele kapcsolatos szabályozást. 1791-ben Lengyelország népessége 8,5 millió főt számlált. A kisnemesek (*drobna szlachta*) aránya 4,5%, a földbirtokos nemességé (*szlachta-posesjonaci*) 3,5% volt. A papság (*duchowieństwo*) mérete 1%-ot tett ki, a városlakóké (*mieszczenie*) 6%-ot, a zsidóké 8%-ot. A parasztok (*chopi*) aránya volt a legnagyobb, 77%. Általában a királyi, nemesi, járási vagy egyházi birtokokon dolgoztak. Voltak köztük, akik királyi földeket béreltek, illetve akik érdemeik miatt ilyen földet használhattak. S voltak, akik saját házzal rendelkeztek, vagy épp ellenkezőleg, vándormunkásként keresték a kenyerüket. Utóbbiak részaránya az egész népesség körében már ekkoriban 10% volt.⁶

A parasztreform Európában elvileg három területet érinthetett. Egyrészt a jogfosztottság megszüntetését és a jogegyenlőség biztosítását, tehát az egyének státuszának polgári elvek alapján történő szabályozását. Másrészt a föld tulajdonba adását, vagy legalább a birtoklás és a használat jogának a biztosítását. Harmadrészt pedig a feudális szolgáltatásokkal és adókkal kapcsolatos kötelmek megszüntetését vagy átalakítását másféle, leginkább szerződésen alapuló kötelmekké. Az új társadalmaknak számos okból volt szükségük ezekre az intézkedésekre, kezdve a had- és munkaerő biztosításától a gazdasági hatékonyság növelésén át a volt nemesi-földbirtokosi rétegeket is terhelő

⁴ Az első lengyel múzeumot Izabela Czartoryska hercegnő alapította. 2016 decemberében egyik leszármazottja, Adam Karol Czartoryski herceg jelképes összegért eladta a 250 ezer régi könyvet és dokumentumot, illetve 86 ezer műtárgyat tartalmazó Czartoryski könyvtárat és gyűjteményt a lengyel államnak. Ahogy az adományozó fogalmazott, ősei kétszáz éves álmát valósította meg, amikor a lengyel népnek átengedte a tulajdont. Lengyelország megveszi a Czartoryski-gyűjteményt. *Magyar Hírlap*, 2016. december 29. http://magyarhirlap.hu/cikk/75621/Lengyelorszag_megveszi_a_Czartoryskigyujtemeny

⁵ *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/K/közteherviselés.html>

⁶ Juliusz BARDACH – Bogusław LEŚNODORSKI – Michał PIETRZAK: *Historia ustroju i prawa polskiego*. Varsó, LexisNexis, 2010. 290.

feudális kötöttségek felszámolásáig. A reformok országoként igen eltérőek voltak, és más-más időpontokban születtek.

Korai és radikális kodifikációra a nagy francia forradalom idején került sor a jakobinus agrártörvényhozás keretében. A francia példák azért relevánsak a lengyel szabályozás szempontjából, mert a két ország között igen élénkek voltak a kapcsolatok a korszak folyamán végig. Lengyel megbízás alapján Gabriel Bonnot de Mably és Jean-Jacques Rousseau már 1772-ben ajánlásokat fogalmazott meg arra, hogy hogyan tudnák az államot polgári rend szerint átalakítani. Rousseau ugyanakkor korszakos művében csak érintőlegesen foglalkozott a parasztsággal. Bár kiállt a jobbágyszabadság mellett, de nem tekintette elengedhetetlennek a lengyel reformok sorában, és a változások kockázatait is érzékeltette. A nemzeti hadsereggel kapcsolatban például megjegyezte, hogy a szabad parasztok svájci mintára való felfegyverzése veszélyes lehet az államra.⁷

A jakobinusok húsz évvel később, 1793 nyarán rendezték az agrárügyeket.⁸ Június 3-án a Nemzeti Konvent arról rendelkezett, hogy megfelelő áron árverezzék el az emigránsok⁹ földjeit. Ugyanekkor arról is intézkedett, hogy ahol nincs szétosztható faluközösségi föld, ott az emigránsokét osszák fel a nincstelenek és azok között, akik 10 holdnál kevesebbel rendelkeznek. Június 10-én a közös földek sorsát rendezték akképp, hogy a rajta élők között osztották fel. Bár az intézkedésnek köszönhetően minden polgár teljes jogú tulajdonos lett, de azzal a korlátozással, hogy a tulajdonos tíz évig nem idegenítheti el a kapott földet. Ugyanebben a rendeletben arról is határoztak, hogy a haza védelmében részt vevők földjének a megőrzése és fenntartása a községi hatóságoknak a kötelessége legyen. A harmadik, július 7-i jogszabály minden feudális adót és robotot eltörölt úgy, hogy ezek bérlői kárpótlást nem igényelhettek, bár a bérlet folytatásáról lemondhattak.

Ahogy látható, az általában szélsőségesnek mondott jakobinusság jogalkotásában nagyon is érzékelhető bizonyos fokú megfontoltság és méltányosság. Pontosan meghatározták, hogy mely földek oszthatók szét, megakadályozták, hogy a jobb módúak az új tulajdonosoktól könnyűszerrel felvásárolják a földet, s azokra is gondoltak, akik a haza védelmében vettek részt, vagy korábban a feudális kötelmek behajtásából éltek.

Kelet-Európában a fentitől részben eltérő eszmék és célok alapján zajlott a jobbágyszerűsítési gondolkodás, ami természetesen másféle kodifikációs elképzeléseket szült. Hugo Kołłątaj, a Krakói Egyetem rektora, majd az alkotmányos folyamat és a Kościuszko-felkelés vezéralakja a következőképpen írt erről abban a nyúl farknyi szövegben, ami terjedelmes életművéből magyarra lett fordítva:

⁷ Jean-Jacques ROUSSEAU: *Considerations on the government of Poland and on its proposed reformation*. <http://www.constitution.org/jjr/poland.htm>

⁸ A jakobinusok agrártörvényhozása – Párizs, 1793. június 13. – június 17. (sic!) In: KOVÁTS Zoltán – MANN Miklós – KOZÁRI József (szerk.): *Szöveggyűjtemény az egyetemes történelem forrásaiból III*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1991. 23–25.

⁹ Emigráns sokféle ember volt, nemcsak a vagyonnal vagy címeikkel rendelkezők. Londonba menekült és sokáig ott élt például Sébastien Érard, a modern zongora és hárfa egyik kifejlesztője, aki oly sok támogatást adott már gyermekkorától Liszt Ferencnek. GÁL György Sándor: *Liszt Ferenc életének regénye*. Budapest, Zeneműkiadó, 1979. 720.

„Legyen a földműves személyét és kezét illetően szabad, de legyen oly törvény alá rendelve, melyre saját magának szüksége van. Nincs földje, de van dolgos keze, amellyel saját magát élelmezni és az urát gazdagítani tudja. Kössenek szerződést. [...] Az ilyen szerződéseket, ha azok az emberi jóakarat művei, mindkét félnek szentül be kellene tartania.”¹⁰

Koľtataj részt vett az alkotmány megszövegezésében és megalkotásában is. Ennek IV. pontja foglalkozott a parasztok helyzetével, kimondva, hogy az igazságosság, a humanizmus és a keresztény kötelesség alapján a parasztok szabadok, szerződések alapján azonban továbbra is kötelességük termelni a földtulajdonosok számára, akiknek esetleges önkényeskedése ellen viszont kormányzati védelemben részesülnek.¹¹ Az alkotmánynak és Koľtataj politikai írásának leglényegesebb eleme az, hogy földtulajdont nem biztosít, illetve nem ígér a jobbágysorból felszabadított parasztságnak.

Bár ez idő tájt Magyarországon nem igazán volt aktuális a jobbágykérdés rendezése, Koľtatajhoz hasonlóan gondolkodott a vele kapcsolatban álló magyar jakobinus, Martinovics Ignác:

„Mi lesz a különbség nemes és nem nemes között? – Csak a nemesek bírnak korlátlan tulajdonjoggal. A királyi városokban, melyek ezentúl nemzeti városoknak neveztesse, a nem nemesek is szerezhetnek ingatlantulajdont; a falvakban és mezővárosokban lakó nem nemesek a nemesi birtokok bérlőivé lesznek, és a haszonbért – szerződésük értelmében – készpénzzel, terményekkel vagy munkával fizetik. A tulajdonosokra nézve ugyanis közömbös, vajon a feudális vagy a bérleti rendszer keretei között kapják-e meg jövedelmüket.”¹²

Ha van különbség a jobbágykérdés lengyel és magyar megközelítése között, akkor az elsősorban ideológiai és nem tulajdonjogi. Martinovicsnál ugyanis nem a magasztos idea merül fel rendezési elvként, hanem a józan gazdasági számítás: készséggel elismeri a parasztság jogait, mivel az gazdasági kárt nem okoz.

Három évtizeddel később, a reformkor legnagyobb politikai gondolkodójának, Széchenyi Istvánnak a gondolatmenetét ugyancsak az anyagi érdek határozta meg elsődlegesen. Hittel című munkájában foglalkozott a jobbágyszabadítással, alig másfél oldalon: „[...] volna mit dolgozni a parasztgazdának, úgy hogy robotolás helyett nem volna szükség a kék eget csudálni, kivált ha a dézma megszűnne. [...] Young, ki a józanabb mezeigazdaság apostola, azt mondja: a mezeigazdaság megrontására a dézmánál sikeresbet kitalálni nem lehetett. – Mennél jobban iparkodik a jobbágy, annál jobban büntetetik, mert mennél többet termeszt, annál többet kell adnia s a t. Hogy megijed most sok, óhajtasomnak tán valahai teljesedése s dézmája elmaradása miatt! pedig kár,

¹⁰ Hugo KOLŁATAJ: Egy névtelen levelei (részlet). A földműves szabadságáról. In: KOVÁCS Endre (szerk.): *A szomszéd népek irodalma. Lengyelország*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1962. 178–179.

¹¹ Constitution of May 3, 1791. https://en.wikisource.org/wiki/Constitution_of_May_3,_1791

¹² A magyarországi reformátorok titkos társaságának kátéja. In: BENDA Kálmán – ELEK Judit: *Vizsgálat Martinovics számvári apát és társai ügyében*. Budapest, Magvető Kiadó, 1983. 146.

mert éppen az, ki attul elesne, más kútfőkből annyi hasznot merítne, hogy azon időt, melyben neki dézmáltak, soha többé vissza nem kívánná.”¹³

4. Az univerzálé

Az univerzálé szót a lengyel és ukrán történelemben egy bizonyos fajta jogszabály megjelölésére használták a középkortól kezdődően. A szó a latin ‘litterae Universales’ kifejezésből eredt. Ez egyszerre fejezi ki, hogy a jogszabály sokaságról rendelkezik, illetve utal a kihirdetés módjára, annak nyilvánosságára. Utóbbi miatt néha kiáltvány-nak vagy manifesztumnak is hívják. Univerzálét rendszerint a király vagy valamilyen más magasabb méltóság – pl. a hetman – alkotott, méghozzá gazdasági, katonai vagy vallási kérdésekben. Híres univerzálé volt III. Zsigmond lengyel király 1596. december 15-én kihirdetett határozata, ami a breszti unió elismerésére szólította fel az ortodox ukránokat. Egy másik híres aktus Sobieski János 1684-es kozákokhoz intézett felhívása volt arról, hogy vegyék birtokba a szabad földeket és szervezzék meg a határ védelmét.

Az univerzálét (*Uniwersal polaniecki*) 1794. május 7-én alkotta meg a felkelés vezetője, Tadeusz Kościuszko Połaniecben, egy katonai táborban. Azon ritka lengyel jogszabályok egyike, amelyek könnyen megismerhetők a számunkra, ugyanis a preambulum kivételével magyar nyelven is hozzáférhető.¹⁴ Megfogalmazását Hugo Kołłątaj végezte, aki a fekete menet (*Czarna procesja*) királynak szóló petícióját¹⁵ és – ahogy fentebb már szó volt róla – a május 3-i alkotmányt is szövegezte. Négy fő szerkezeti részből áll: a címből, a preambulumból, a rendelkező részből és a záró rendelkezésekből. A preambulum és a rendelkező rész nagyjából egyforma terjedelmű. Az előbbi a politikai és katonai helyzetet, a felkelés és az univerzálé céljait vázolja fel. Utóbbiban 14 számozott pontba foglalta a rendelkezéseket a jogalkotó. Az univerzálé megfelelt a kor azon követelményének, hogy plakátszerűen nyomtatható legyen, ezzel is segítve a gyors kihirdetését és végrehajtását.

A jogszabály nem túl terjedelmes, ettől függetlenül számos kérdést bevont a szabályozásba, hasonlóan a jakobinus rendeletekhez. Ezek a következők:

- a parasztság védelme, személyes szabadsága és a szabad költözés joga,
- a robot jelentős mértékű csökkentése,
- a hadseregben szolgálók érdekeinek védelme,
- a paraszt földhasználati jogának védelme,
- a parasztok jogait és a rendelet szabályait megsértők elleni büntető intézkedések,
- a parasztok kötelezettségeinek meghatározása,
- a kormány parasztügyi szerveinek létrehozása,

¹³ SZÉCHENYI István: *Hitel*. Pest, 1830. 103–104.

¹⁴ A jobbágyreformot bejelentő polanieci univerzálé, 1794. május 7. In: NIEDERHAUSER Emil (szerk.): *Kellet-Európa 1789-1900. Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. 4. kötet. Budapest, Tankönyvkiadó, 1968. 63–66.

¹⁵ 1789. december 2-án Varsóban 141 királyi város képviselője felvonulást tartott és petícióban követelte a királytól és a nagy szejmtől (*Sejm Wielki*) a városi polgárok státusának rendezését. <http://www.sztetl.org.pl/pl/term/741,czarna-procesja/>

- a lázítók és csavargók elleni intézkedések, valamint
- a jogszabály kihirdetésével kapcsolatos kötelességek.

A rendelet nem a paraszti jogok tárgyalásával, hanem annak kinyilvánításával kezdődik, hogy a nép az Országos Kormány védelme alatt áll. Ez azt célozta, hogy összekapcsolja az univerzálét az alkotmánnyal és tekintélyt szerezzen neki a nemesség előtt.¹⁶ A 2. pont azonban már kimondja, hogy a paraszt személyében szabad és szabadon költözhet. Utóbbi hármast feltételhez kötött, nevezetesen, hogy szándékát bejelentse a költözés helye szerint illetékes vajdaság Kormányzó Bizottságánál, továbbá hogy megfizesse a köteles szolgáltatásait és az országos adókat.

A 3. pont a robot mértékét szállítja le harmadával-felével. A kedvezmény mértékét a robotolt napok száma határozta meg, ez ugyanis nem volt egységes. Aki például hetente hat napot robotolt, annak 2 nappal (33%) kellett csökkenteni a terheit. Annak viszont, aki csak két napot dolgozott robotban, egy napot (50%). A robot és a kedvezmények mértékét és szabályait nem tekintette véglegesnek a jogalkotó, a felkelés utánra ígért újabb szabályozást. Más kérdés, hogy az ígéretet a nemesség egy része a tulajdonát veszélyeztetőnek minősítette.¹⁷

A 4–5. pont a hadseregben harcolók érdekeinek a védelméről szól. Hasonló szabály a jakobinus jogalkotásban is előfordult. A rendelkezés a helyi hatóságok kötelezettségévé tette, hogy gondoskodjanak a magára maradt gazdaságokról, de azzal a kiegészítéssel, hogy más udvarházaknak és a községeknek is hozzá kell járulniuk a gazdátlanul maradt földek megműveléséhez. A jogszabályhely kimondta továbbá, hogy a robot csak akkortól hajtható be, ha a fegyverben álló már hazatért. A szabályozás tehát mind a gazdasággal rendelkezők, mind a robottal kötelezettek érdekeit igyekezett védeni, miközben annak elérését is célozta, hogy paragon termőföld ne maradjon.

A 6. pont azokat a feltételeket határozza meg, amelyek fennállása esetén a földesúr elvehette a föld tulajdonát a paraszttól. Két ilyen feltétel került meghatározásra: előzetesen értesítenie kellett a helybeli felügyelőt, majd bizonyítania, hogy a paraszt nem tett eleget a kötelezettségeinek. A felügyelő az első parasztügyi állami szerv volt Lengyelországban, az univerzálé 10–11. pontja hozta létre és alapította meg a hatáskörét. Maga a szabály első olvasatban úgy értelmezhető, hogy a jogalkotó ösztönözni kívánta a termelésben részt vevőket a nagyobb hatékonyság és teljesítmény elérésére, amire a hadseregnek és a felkelés miatt nélkülöző országnak kétségtelenül szüksége lehetett. Azonban a szövegbe a 'tulajdon' (*własność*) kifejezés került be, ami feltételezhetően azt fejezte ki, hogy a parasztnak az univerzálé az egyszerű használatnál és birtoklásnál erősebb, tulajdonosi részjogosítványt adott a kezébe.¹⁸

A 7–8. pont a sztaroszták, gazdatisztek és biztosok, illetve a földesurak kihágásaira rendel büntető intézkedést. Erre akkor kerülhetett sor, ha szembeszegültek a rendelettel vagy bármilyen módon sérelmet okoztak a népnek. Utóbbi személyek esetében

¹⁶ BARDACH–LEŚNODORSKI–PIETRZAK i. m. 322.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

azonban akkor is, ha másoknak adtak utasítást az említett jogellenes cselekmények elkövetésére.

A 9. pont a parasztok kötelezettségeiről szól, nevezetesen a robotnapok teljesítéséről, az előjáróknak való engedelmességről és a föld megműveléséről. Ez a szabály is Janus-arcú, mivel utolsó fordulatában arról beszél, hogy a parasztok ne vonakodjanak az udvarháznak szükséges bér munkát megfelelő fizetség ellenében ellátni. Megjelenik benne tehát a szerződésen alapuló munka, ami a feudális kereteket feszítő viszonyok sokféleségének a jele.

A 10–11. pontokban olyan új állami szervet hoz létre a jogalkotó, amelynek az alkotmányban és az univerzálé 1. pontjában is említett parasztvédelem biztosítása a feladata. E szerint a Kormányzó Bizottságoknak helyi szinten felügyeletet kellett létrehozniuk úgy, hogy egy-egy felügyeletbe 1000–1200 háztartást sorolnak. A felügyeletnek élére felügyelőket kellett kinevezniük, akik mind az udvarházaktól, mind a néptől érkező panaszokat fogadták és el is bírálták. Ha a felek elégedetlenek voltak a döntésével, akkor a Kormányzó Bizottsághoz kellett utasítani őket. Ez megint csak kétarcú rendelkezés, mivel lényegében a földesúri bíraskodás végét jelentette.¹⁹ Felügyelőnek egyébként „rátermett, becsületes emberek” voltak kinevezhetők, akiket rendszerint a tanárok közül válogattak.²⁰

A 12. pont büntetőintézkedéseket tartalmaz azokkal szemben, akik a munka, a földesurak és a haza védelme ellen lázítják a népet, illetve akik kóborolnak s házakat rongálnak. Utóbbiak büntetése közmunka volt. A kóborlókkal kapcsolatban megjegyzendő, hogy évtizedes gond volt a mobilis, vándorló munkásréteg növekedése, s számos korábbi helyi vagy központi jogszabály, intézkedés próbálta őket helyhez kötni, pl. belső útlevél vagy kényszermunka bevezetésével.²¹

A rendelet sajátos szabályokat tartalmaz a kihirdetéssel kapcsolatban. Bevezető rendelkezése a Kormányzó Bizottságok kötelességévé tette, hogy tájékoztassák a rendeletről a földesurakat, a birtokosokat és az őket helyettesítő gazdatiszteket. Ezt követően 1. pontja utasította ezen személyeket, hogy informálják a népet, az Országos Kormány védelme alatt áll. A 13. pont a papokat és a tanítómestereket hívta fel, hogy a hazával szembeni kötelességeikről világosítsák fel a népet, a 14. pedig a római és görög katolikus papokat, hogy működjenek közre a rendelet kihirdetésében. A többlépcsős kihirdetési folyamat nyilván azt a célt szolgálta, hogy a kor viszonyai és technikai eszközei mellett minél hamarabb eljusson az információ az érintettekhez, és hatékony legyen a jogszabály végrehajtása.

5. Értékelés

Általános vélekedés, hogy az univerzálé – több más korabeli lengyel jogszabályhoz hasonlóan – nem volt képes tényleges hatást kifejteni. Hüppe írja a csaknem 600 oldal

¹⁹ Uo.

²⁰ RING Éva: A lengyel közoktatás reformja 1774–1793 között. *Magyar Pedagógia*, 1977/3–4. 444.

²¹ BARDACH–LEŚNODORSKI–PIETRZAK i. m. 292.

terjedelmű, a lengyel történelem számos tényét és eredményét mégis elhallgató, nyilvánvalóan politikai megrendelésre készült művében a XIX. század végén:

„A május 3-ki constitutio, a targowici confoederatio és a Kosciuszko-féle nemzeti kormány határozatai 1791., 1792. és 1794-ben jelentek meg, s fontos okmányokat tartalmaznak ugyan Lengyelország bukásának történetéhez, de azok nem tartoznak már végrehajthatlanságuknál fogva sem a lengyel állam-joghoz.”²²

Hüppe száz évvel Lengyelország felosztása után nyilván nem gondolta, hogy három évtizeddel később az ország önerejéből visszaszerzi majd szuverenitását. Talán emiatt nem vette figyelembe azt a tény, hogy a még hatályba nem lépett, vagy a meg sem alkotott jogszabálynak is lehet hatása, a hatályosulónak meg igazán, akármilyen rövid ideig is tartson ez. Elég csak az 1776 és 1780 között kodifikált Zamoyski-kódexre (*Kodeks Zamoyskiego*) utalni. A szejm éveken át tárgyalta, s ugyan nem lett törvény, de kiindulási pontjává vált a későbbi alkotmányozó munkának. A javaslat az állam és egyház szétválasztását, a parasztság helyzetét, a ‘nullum crimen’ büntetőjogi elvét és sok más releváns tárgyat érintett.²³ De Hüppe másban is téved. A lengyel felvilágosodás talaján álló reformista jogalkotás nem 1791-ben indult. A folyamatos jogfejlődés a XIX. század folyamán mindvégig megkerülhetetlen viszonyítási pont volt a hazafiaknak, akár még az emigrációban is, nagyban meghatározva azt, hogy 123 év után Lengyelország vissza tudta szerezni a függetlenségét. Különböző kor jogi vívmányait, például a nagy francia forradalom jogszabályait eddig még soha, senkinek nem jutott eszébe kétségbe vonni csupán azon az alapon, hogy hány hónapot vagy évet voltak hatályban.

Poroszországban a parasztreform az 1807-ben kiadott Stein-féle ediktummal kezdődött és az 1850-es Manteuffel-féle törvénnyel fejeződött be. Mivel az utóbbi végrehajtása 1865-ig elhúzódott, így csaknem hatvan éven át zajlott az a történelmi folyamat, amelyet a ‘jobbágyfelszabadítás porosz modelljének’ hívnak. E ‘porosztas fejlődés’ lényege, hogy már a kezdetekben megszűnik a földesúrtól való személyes függés (azaz a jogszabályok biztosítják a szabad költözés, házasodás és tulajdonlás jogát), ám a földtulajdonhoz való jutás a parasztoknak vagy nem volt lehetséges, vagy csak bizonyos rétegeinek és nagy terhek vállalása ellenében. A modellben a feudális szolgáltatások modern jogi formákban továbbra is fennmaradtak évtizedeken át, egészen addig, amíg ki nem alakult a kapitalista nagybirtok, a gazdag paraszti réteg és a mezőgazdasági munkásosztály.²⁴

Lengyelországgal kapcsolatban sokszor elhangzó állítás, hogy államának felszámolásához saját hibái vezettek, pl. az, hogy megkésve haladt a polgárosodás útján. „A vég elkerülhetetlennek, a Köztársaság bukása már-már megérdemeltnek tűnik, pedig valójában ez a mérsékelt haladás erőinek tragédiája is.” – írja Ring Éva.²⁵ Kétségtelen, hogy Lengyelországban szinte vér nélkül zajlott a több évtizedes reformfolyamat, ‘mérsé-

²² Siegfried HÜPPE: *A lengyel alkotmány története*. Budapest, MTA, 1894. 526.

²³ <http://starodruki.ihuw.pl/stWeb/single/433/>

²⁴ HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988. 230–231.

²⁵ RING i. m. 435–444.

keltnek’ ugyanakkor egyáltalán nem nevezhető. Tény viszont, hogy a parasztkérdés lengyel kodifikációja majd másfél évtizeddel előzte meg a német jogalkotást, és ez még akkor is igaz, ha az univerzálé fenntartotta a robot intézményét. Kérdés, hogy hogyan lehet az első, az élenjáró megkésettiségről beszélni, akkor, amikor számos nyugat-európai államot is megelőzött?

Szemmel látható, hogy történetírásunk kettős mércével mér, méghozzá annak érdekében, hogy a ‘fejlett Nyugat’ és a ‘kelet-európai lemaradás, megkésettiség’ koncepcióját tartani tudja. Napjainkban viszont, amikor a Nyugat válsága már leplezetlen és egy nagyon új kor képei látszanak felderengeni, ideje volna felülvizsgálni a túlságosan is anyagias alapokon álló nézeteinket úgy mindennapi életünkéről,²⁶ mint annak a kornak a történelméről. Talán ez az utolsó alkalom, hogy magyar nyelven is napvilágot lássanak a korabeli lengyel jogi kísérletek manifesztumai, Kollátaj, Staszic²⁷ és mások írásai, a törvénytervezetek és az alkotmány.

A XIX. századi lengyel történelem egyik legmagasztosabb pillanata az 1830–31-es novemberi felkelés volt, amelynek leverése után Európa legnagyobb újkori exodusára került sor. Csaknem 5000 ember menekült el a nagy emigráció (*Wielka Emigracja*) keretében véglegesen az országból, köztük olyanok, mint Chopin, Mickiewicz, Bem vagy Cyprian Norwid, a ‘negyedik’ lengyel bárd. Mindezen hatalmas szellemi és lelki erő ellenére a szabadságharc alatt a parasztkérdés megoldására készült törvényjavaslat visszalépésnek tekinthető az univerzáléhoz képest.²⁸ Hiányzott belőle a parasztért érzett felelősség és a keresztényi szeretet, s elvesztve progresszív lengyel jellegét, több szempontból is a német mintát követte. Abban a tekintetben, hogy pusztán a köztulajdonban vagy a kormányhatóságok gondozásában álló földeket kívánta felosztani a parasztok között, még inkább a jakobinus jogalkotásra hasonlított. Abban viszont már nem, hogy a tulajdon megszerzését nem ingyenesen képzelte, hanem megváltás fizetésével, ráadásul kamattal terhelt kölcsön révén. A jobbágyság volt földesúri telken fennálló minden jogukat elvesztették volna, így a faizás és a legeltetés jogát is. A végrehajtásra ugyanakkor tíz évet rendelt azzal, hogy amíg ez nem történik meg, addig a paraszt jogi helyzete változatlan marad. A rendelkezésekből kitűnik, hogy a háromfelé szakadt nemzet ekkor már nem tudott sajátos nemzeti választ adni a parasztkérdésre, s törvénytörően igazodnia kellett a német és orosz környezethez. Lengyelországban így – hasonlóan hazánkhoz – elsősorban nem a ‘maradiság’, hanem a külső hatalmi kényszerek miatt nem sikerült önerőből rendezni a parasztügyeket.

Mai szemmel az univerzálé legfigyelemreméltóbb eleme a ‘tulajdon’ említése a 6. pontban. Arra nem sikerült adatot találni, hogy ez tudatos jogalkotói döntés volt, vagy csak félresikerült fogalmazás. Elképzelhető ugyanis, hogy Kollátaj akart ezzel politikai zavart okozni, kikényszerítve egy későbbi újabb jogalkotói állásfoglalást. Ismert, hogy az alkotmány elfogadásánál is cselhez folyamodott. A szavazást olyan időpontra

²⁶ Magyarország 2017-ben a 24. ‘legjobb ország’ a világon a Good Country Index számítása alapján, megelőzve valamennyi kelet-európai sorsátársát. <https://goodcountry.org/index/results>

²⁷ Stanisław Staszic (1755–1826) lengyel filozófus, politikai közíró, a szövetségi (*Spółdzielnia*) mozgalom úttörője, később miniszter.

²⁸ A novemberi forradalom és a parasztok. In: NIEDERHAUSER i. m. 69–73.

tetette, amikor a húsvéti szünet után sok konzervatív követ még nem ért vissza a szejmre. Joachim Lelewel, a következő nemzedék emigrációba kényszerült, nagy hatású politikusa és történésze írta róla:

„Az az erőszakra hajlamos szélsőséges párt, amely a népet is bujtogatta, a hugonisták nevet kapta, mivel Hugo Kołłątaj állt az élükön, a Legfelsőbb Tanácsnak az a tagja, aki az erőszakosabb intézkedések híve volt. Kościuszko mérsékelte az erőszakot, amely sok gyötrelmet okozott neki.”²⁹

Ahogy látható, igen nagy ellentétek feszültek a kortársak és a nemzedékek között akkoriban is, és ez alól az olyan nehéz sorsú szellemóriások sem vonhatták ki magukat, mint amilyen a száműzött, bebörtönzött vagy halálraítélt Kołłątaj, Kościuszko vagy Lelewel volt. Ám ez is fontos tanulsággal szolgál. Nevezetesen, hogy lehetnek bármekkora ellentétek az együtt élő emberek között, néhány értéket rendületlenül tisztelni és őrizni kell, mert az élet kereteit és célját ezek adják. Az egyiket ezek közül úgy hívják: haza.

²⁹ Joachim LELEWEL: Lengyelország története népszerű módon elbeszélve (részlet). Idézi: Sós István: Joachim Lelewel (1786-1861). Életrajz, bibliográfia, szemelvények. *Világtörténet*, 1979/3. 89–105.

